

**Asle, Høgestøl, Øivind Skjervheim
og Pelle Engesæter**

ideas2evidence rapport nr.01:2014

ideas2evidence

Villaveien 5

N-5007 Bergen

Norway

Phone: +47 91817197

Fax: +47 55247435

E-mail: info@ideas2evidence.com

Web: www.ideas2evidence.com

Innhold

Verdiskaping i Bergensregionen.....	6
Innledning	6
Hva vi har gjort:	6
Rapportens innhold	7
Om næringsklynger.....	7
Energi.....	8
Sammenligningstall.....	8
Presisjonstall.....	9
Nyetableringer.....	9
Undergrupper.....	10
Kommunerangering	11
Maritim klynge	12
Sammenligningstall.....	12
Presisjonstall.....	13
Nyetableringer.....	13
Undergrupper.....	14
Kommunerangering	15
Marin klynge.....	16
Sammenligningstall.....	16
Presisjonstall.....	17
Nyetableringer.....	17
Undergrupper.....	18
Kommunerangering	19
Media og kulturbasert næringsliv	20
Om selskapsstrukturen	20
Sammenligningstall.....	21
Presisjonstall.....	21
Nyetableringer.....	21
Undergrupper.....	22
Kommunerangering	23
Opplevelse, kultur og reiseliv	24
Sammenligningstall.....	24
Presisjonstall.....	25
Nyetableringer.....	25
Undergrupper.....	26
Kommunerangering	27

Sammenligning av satsingsnæringene	28
Rangering av sammenligningstall	28
Rangering av presisjonstall	29
Sammensetning av verdiskapingsmål	30
Eksportfylket Hordaland.....	31
Energisektoren	33
2008–2011 - en sammenligning	33
Hva forklarer variasjonene	33
Energiklyngen	33
Den maritime klyngen	34
Media- og kulturklyngen	35
Den marine klyngen	35
Reiselivs- og opplevelsesklyngen	36
Data og metoder	37
Innledende valg.....	37
Nøkkeltall	37
Beregningsmåte, sammenligningstall	38
Beregningsmåte, presisjonstall	38
Hovedkontorproblematikk	39
Om kildene	39
Fjerning av selskaper	40
Enkeltpersonforetak	41
Bruksområder for nøkkeltallene	41
Nyetableringer.....	41
Appendiks	42
Findeling av næringer.....	42
Energi	43
Maritim.....	44
Marin	45
Kultur og media.....	46
Reiseliv og opplevelse	47

Verdiskaping i Bergensregionen

Innledning

Business Region Bergen (BRB) har engasjert ideas2evidence til å utarbeide og systematisere nøkkeltall for følgende næringsklynger i Bergensregionen: Maritim, Marin, Energi, Media og kulturbasert næringsliv og Opplevelse, kultur og reiseliv. Målet for prosjektet har vært å gi politikere, næringslivsledere og andre aktører, et faktabasert grunnlag for beskrivelse av de regionale næringsklyngene. Det har også vært et mål å utvikle en metodikk som gjør det enkelt å gjennomføre årlige oppdateringer av nøkkeltallene. Nøkkeltallene er beregnet for Bergensregionen og Hordaland. Som sammenligningsgrunnlag har vi også beregnet tilsvarende nøkkeltall for hele Norge. Bergensregionen omfatter i denne sammenheng BRB's medlemskommuner: Bergen, Askøy, Øygarden Fjell, Sund, Austevoll, Stord, Os, Samnanger, Fusa, Vaksdal, Austrheim, Fedje, Masjorden, Meland, Radøy, Lindås, Modalen, Osterøy, Gulen, Voss og Tysnes. Voss og Tysnes ble med i BRB-familien i 2013, men vi har valgt å la de to kommunene inngå i nøkkeltallene fra 2012.

Hva vi har gjort:

Nøkkeltallene som presenteres er:

- Antall ansatte
- Omsetning
- Verdiskaping
- Driftsresultat
- Årsresultat før skatt
- Antall foretak
- Antall nyetableringer siste fem år

Alle økonomiske tall er, dersom ikke annet er oppgitt, presentert i hele 1000 og beregnet med utgangspunkt i data for regnskapsåret 2012.

Hovedkilden for arbeidet har vært databasen RavnInfo som inneholder oppdaterte regnskapsdata

for alle norske selskap hentet fra Brønnøysundregistrene. Basert på denne informasjonen har vi aggregert fra foretaksnivå til næringsnivå. Først og fremst er utvelgelsen av foretak basert på Statistisk Sentralbyrå sine næringskoder (NACE), som alle foretak må registrere seg under. I tillegg har vi gjennomført et stort manuelt arbeid for å komplimentere opplysninger som er hentet på bakgrunn av NACE-kodene.

ideas2evidence har også estimert økonomisk aktivitet i Bergensregionen og Hordaland for foretak med hovedkontor utenfor regionen. Disse beregningene er gjort med utgangspunkt i andel ansatte i Bergensregionen og Hordaland i forhold til det totale antallet ansatte i foretaket. Denne estimeringsmetoden bygger på en forutsetning om at de økonomiske bidragene fra hver enkelt ansatt er like, uavhengig av hvor den ansatte er lokalisert.

I tillegg har vi innhentet data om eksport og nyetableringer fra Statistisk sentralbyrå.

Rapporten presenterer to sett med nøkkeltall. Det første settet, **sammenligningstallene**, er beregnet med utgangspunkt i hvilke NACE-kode det enkelte selskap er registrert på. Disse tallene er direkte sammenlignbare med nøkkeltall fra andre regioner basert på de samme næringsgrensene. Det andre settet, **presisjonstallene**, inkluderer 1) tall for foretak som er registrert på andre NACE-koder enn de som vanligvis inngår i næringsklyngene og 2) estimat for foretak som har hovedkontor utenfor regionen, men som har en betydelig aktivitet i Bergensregionen eller Hordaland. For denne rapporten har det blitt gjennomført en større revisjon av grunnlagsmaterialet for presisjonstallene. Gjennomgangen har identifisert en rekke nye foretak som er registrert på andre NACE-koder,

samt en oppdatering av selskap knyttet til hovedkontorproblematikken.

Alle definisjoner og metodiske avgjørelser er beskrevet i et eget kapittel mot slutten av rapporten. I tillegg til denne rapporten har ideas2evidence også levert en database med detaljerte data for hvert enkelt foretak, samt en løsning for interaktiv beregning og visualisering av nøkkeltall for utvalgte delnæringer og geografiske områder.

Om næringsklynger

Moderne næringsliv er preget av tett interaksjon mellom ulike bransjer. Et vesentlig utviklingstrekk er fremveksten av næringsklynger som går på tvers av tradisjonelle grenser. For eksempel kan et IT-firma være en svært viktig komponent i den marine eller den maritime næringsklyngen.

I arbeidet med nøkkeltallene har vi derfor benyttet en klyngetilnærming heller enn en strikt nærings- eller bransjetilnærming. Dette betyr at vi har tatt utgangspunkt i næringens verdikjede og inkludert alle aktører som i vesentlig grad har en plass i denne kjeden. I tillegg til kjernevirksomhetene som opplagt har en plass i klyngen, vil man med et slikt utgangspunkt også inkludere virksomheter som i vesentlig grad lever av å levere utstyr eller tjenester til disse kjernevirksomhetene. Tilsvarende har vi inkludert virksomheter som er knyttet til distribusjon og salg av kjernevirksomhetenes produksjon, samt andre støtte- og infrastrukturtiltak. Nøkkeltallene inkluderer derimot ikke FoU-miljøer eller offentlige institusjoner.

Teorien om næringsklynger stammer fra den amerikanske professoren Michael Porter ved Harvard Business School. Porter definerer en næringsklynge på følgende måte:

“A cluster is a geographically proximate group of interconnected companies and associated

institutions in a particular field, linked by commonalities and complementarities” (Porter, 1991)

En næringsklynge er med andre ord satt sammen av geografisk konsentrerte bedrifter, som er knyttet sammen gjennom likheter og komplimenterende egenskaper. Korte geografiske avstander utløser stordriftsfordeler som en konsekvens av uformelle og formelle samarbeidsavtaler mellom næringsaktørene. Slike stordriftsfordeler vil videre øke sannsynligheten for at næringsklyngen er selvforsterkende (Jakobsen, 2008).

Med utgangspunkt i et slikt perspektiv, er det naturlig at enkelte selskap kan ha en rolle innenfor flere klynger. Spesielt gjelder dette tjenesteleverandører som ikke er næringsspesifikke, for eksempel informasjonsteknologi og finanstjenester.

Rapportens innhold

Hovedfokuset i rapporten er først og fremst rettet mot nøkkeltallene. De fem satsingsnæringene er først presentert enkeltvis, før vi rangerer de ulike næringene i henhold til nøkkeltallene. Begge sett med nøkkeltall inkluderes i presentasjonen, men hovedfokus ligger på de manuelt justerte tallene, som vi konsekvent omtaler som presisjonstall. Det er disse tallene som gir den nøyaktige beskrivelsen av klyngenes størrelse i Bergensregionen og Hordaland.

I et eget kapittel fokuserer vi på eksportfylket Hordaland og viser fylkets utvikling og andel av nasjonal eksport av tradisjonelle varer, samt en detaljert fremstilling av fylkets eksportvarer.

Til sist i rapporten finnes et fyldig kapittel med all nødvendig metodisk informasjon om hvordan tallene er beregnet. Vedlagt er også oversikt over næringskodene som danner grunnlaget for utvelgelse av foretak til de fem næringsklyngene.

Energi

Energiklyngen består av flere ulike komponenter som har energi som fellesnevner. Dette gjelder utvinning og foredling av olje- og gassprodukter, energi fra tradisjonelle kilder som vann- og vindkraft, samt andre former for fornybar energi. Knyttet til disse kjernevirksomhetene, er også en stor og variert gruppe av utstysprodusenter og tjenesteleverandører.

Energiklyngen er den desidert største næringsklyngen i Bergensregionen, men som forskjellen mellom sammenligningstall og presisjonstall viser, er den ofte underestimert i offentlig statistikk i forhold til de faktiske verdiene som den representerer.

Den største økonomiske aktiviteten i energiklyngen kommer fra olje- og gassfeltene utenfor Hordaland. Statoil har en vesentlig tilstedeværelse både i Bergen, i Øygarden og på Mongstad. I tillegg har det i regionen vokst frem en stor industri av utstysprodusenter og tjenesteleverandører tilknyttet olje- og gassutvinning. Den store utfordringen, som vi kommer tilbake til, er at svært mange foretak har juridisk foretaksadresse i Stavangerregionen og Oslo. Dette gjør at nøkkeltall som tar utgangspunkt i foretakenes hovedkontoradresser ikke gir et riktig bilde av de faktiske verdier som energiklyngen genererer i Bergensregionen.

Sammenligningstall

Tallene som vises i tabellene 1 til 4 er *sammenligningstall* som er egnet til å sammenligne energiklyngen direkte med tilsvarende klynger i resten av landet.

Antall ansatte i klyngen har økt fra i fjor med over 1000 til vel 17 300, mens antall foretak har vært stabilt på 1 114. Som vist i tabell 4 utgjorde dette 9 prosent av den totale arbeidsstokken innenfor energiklyngen på landsbasis i 2012. Klyngen hadde også i 2012 både positivt driftsresultat og årsresultat, både regionalt og nasjonalt. I 2010 var

Tabell 1: Energiklyngen i Bergensregionen - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	17 354
Omsetning	58 177 513
Verdiskaping	18 172 691
Driftsresultat	5 494 226
Årsresultat	2 966 912
Foretak	1 114

Tabell 2: Energiklyngen i Hordaland - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	19 753
Omsetning	64 069 300
Verdiskaping	19 991 803
Driftsresultat	5 873 952
Årsresultat	3 345 652
Foretak	1 488

Tabell 3: Energiklyngen i Norge - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	193 493
Omsetning	1 829 778 416
Verdiskaping	613 157 818
Driftsresultat	486 435 266
Årsresultat	226 113 101
Foretak	14 762

Tabell 4: Bergensregionen og Hordaland i prosent av Norge - Sammenligningstall

	Bergensregionen	Hordaland
Ansatte	9,0 %	10,2 %
Omsetning	3,2 %	3,5 %
Verdiskaping	3,0 %	3,3 %
Foretak	7,5 %	10,1 %

årsresultatet negativt både i Bergensregionen og i Hordaland.

Bergensregionens andel av total omsetning og verdiskaping i Norge, er lav. Forklaringen på dette er, som nevnt, at mange av de største oljeaktørene er registrert i Stavanger og Oslo, selv om de har en vesentlig aktivitet i andre regioner.

Presisjonstall

Presisjonstallene viser den nøyaktige beskrivelsen av energiklyngen i Bergensregionen, justert for hovedkontorproblematikk og inkludert foretak som naturlig hører med, men som er registrert på andre NACE-koder. Energiflyngen er den av de fem satsingsnæringene som, ifølge disse tallene, kan vise til den klart største forskjellen mellom sammenlignings- og presisjonstall. Hovedårsaken til dette er at estimat for Statoils økonomiske aktivitet i Bergensregionen er lagt til presisjonstallene.

Presisjonstallene viser at energiklyngen i 2012 faktisk sysselsatte 32 585 personer i Bergensregionen, fordelt på 1 494 foretak. Klyngen hadde en omsetning på vel 211 milliarder kroner og en verdiskaping i underkant av 43,6 milliarder kroner.

For energiklyngen utgjorde driftsresultatet i 2012 nesten 22,5 milliarder kroner, en økning på rundt 6 milliarder fra 2011. Det aggregerte årsresultatet var på over 20 milliarder kroner.

Bergensregionen utgjorde naturlig nok det meste av Hordalands økonomiske aktivitet innenfor klyngen. Hordaland fylke sett under ett har ikke vesentlig høyere nøkkeltall enn Bergensregionen, og viser således tydelig at det er Bergen og de nærmeste omegnskommune som utgjør kjerneområdet for energiklyngen i fylket.

Nyetableringer

Bergensregionen er en nyskapende region med en høy andel nyetableringer i perioden 2005-2012. Antallet i tabell 7 og 8 er basert på nyetableringer innenfor de NACE-kodene som inngår i energiklyngen. Bergensregionen har siden 2005 stort sett stått for mellom 9 og 10 prosent av alle

Tabell 5: Energiflyngen i Bergensregionen - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	32 585
Omsetning	211 371 337
Verdiskaping	43 525 915
Driftsresultat	22 468 535
Årsresultat	20 256 935
Foretak	1 494

Tabell 6: Energiflyngen i Hordaland - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	34 649
Omsetning	217 286 631
Verdiskaping	45 727 089
Driftsresultat	23 472 238
Årsresultat	20 870 583
Foretak	1 823

Tabell 7: Antall nyetableringer i energiklyngen 2005-2009

År	Bergensregionen	Hordaland	Norge
2005	55	69	603
2006	61	79	676
2007	77	101	730
2008	51	72	569
2009	56	68	600
2010	37	47	660
2011	55	75	620
2012	81	101	775

Tabell 8: Antall nyetableringer i energiklyngen i prosent av Norge 2005-2011

År	Bergensregionen	Hordaland
2005	9.1 %	11.4 %
2006	9.0 %	11.7 %
2007	10.6 %	13.8 %
2008	9.0 %	12.6 %
2009	9.3 %	11.3 %
2010	5.6%	7.1%
2011	8.9%	12.1%
2012	10,5%	13%

nyetableringer i Norge. Unntaket var 2010, hvor et fall lokalt sammenfalt med en økning i ny-etableringer nasjonalt. I 2011 ble imidlertid forholdet mellom bergensregionen/Hordaland og de nasjonale tallene ført tilbake til "normalt" nivå, en tendens som også gjorde seg gjeldende i 2012

Undergrupper

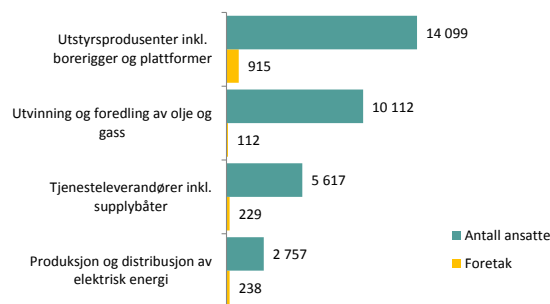
Energiklyngene kan deles i fire undergrupper: utvinning og foredling av olje og gass, produksjon og distribusjon av elektrisk energi, tjenesteleverandører, inkludert supply-virksomhet, og utstysprodusenter inkludert produsenter av oljeplattformer.

Det var undergruppene *utstysproduksjon* og *utvinning og foredling av olje og gass* som i 2012 – som året før – hadde de klart største andelene ansatte innen energiklyngen med henholdsvis 14 099 og 10 112 personer. Det var 915 foretak som hørte inn under utstysproduksjon. De andre undergruppene hadde alle langt færre foretak (jf fig.1).

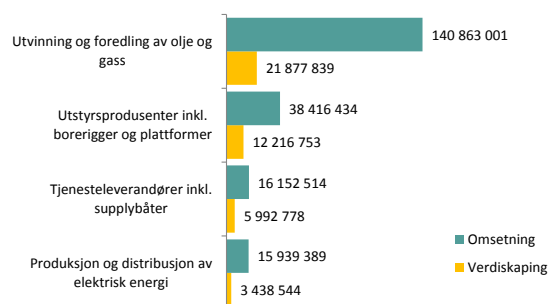
Utvinning og foredling av olje og gass hadde som i fjor en *omsetning* som samlet sett er mer dobbelt så stor som de tre andre undergruppene til sammen, med nesten 140 milliarder kroner (fig.2). Utstys- og tjenesteindustri i regionen er også stor, og hadde en samlet omsetning på vel 38 milliarder kroner. Frank Mohn-konsernet er et eksempel på en internasjonalt ledende utstysbedrift til næringen. Produksjon og distribusjon av elektrisk energi er i hovedsak fornybar energi som vannkraft og vindkraft, hvor BKK er den tyngste aktøren i regionen. Innen utvinning og foredling er naturlig nok Statoil en ledende aktør.

Alle de fem undergruppene hadde i 2011 positive drifts- og årsresultat (fig.3). Samtlige deler av Energiklyngen tjente med andre ord penger dette året. Utvinning og foredling av olje gass rangerer høyest med rundt 16,7 milliarder både i driftsresultat og årsresultat (begge over 4 milliarder mer enn i 2011).

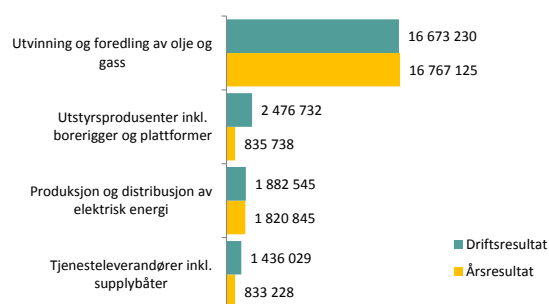
Figur 1: Antall ansatte og foretak i Bergensregionen fordelt på undergrupper

Figur 2: Omsetning og verdiskaping i Bergensregionen fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Figur 3: Driftsresultat og årsresultat i Bergensregionen fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Kommunerangering

I tabell 9 har vi brutt nøkkeltallene ned på kommuner. Innenfor hvert nøkkeltall har vi listet opp de fem største kommunene og deres resultat. Tallene bygger på presisjonstallene, hvor ansatte blir fordelt etter hvor bedriftene/underforetakene fysisk er lokalisert. Innen denne klyngen er Statoil en viktig aktør, og for dette selskapet oppgis det regionale underforetak i Mongstad, Bergen, Sotra og Øygarden. Anlegget på Kollsnes er registrert direkte under Stavanger-kontoret og vi har derfor estimert økonomisk aktivitet basert på et muntlig oppgitt antall ansatte etter kontakt med Statoil Kollsnes.

Bergen var også i 2012 den klart største kommunen innen samtlige nøkkeltall i regionen. Bergen hadde i alt 20 315 ansatte (1500 flere enn i fjor) fordelt på 749 foretak, og er klart størst innenfor alle de økonomiske nøkkeltallene med en omsetning på 142 milliarder kroner og en verdiskaping på 28 milliarder kroner. Mens omsetningen var 5 milliarder høyere enn i 2011, var verdiskapningen noe lavere enn fjorårets. Driftsresultatene for Bergens del var om lag som året før, mens årsresultatet var 3,5 milliard lavere.

Lindås ligger på 2. plass når det gjelder omsetning med vel 31,5 milliarder kroner (det samme som i 2011) og verdiskaping med 4,7 milliarder kroner (0,8 mrd. Kr i 2011). Fjell kom på 3.plass mht verdiskaping, fulgt av Stord. Fjell sin relativt store verdiskaping kommer i stor grad på grunn av aktiviteten rundt CCB på Ågotnes og det sterke subseamiljøet som er bygget opp rundt basen. Aker Stord som bygger oljeplattformer og moduler er også en betydelig aktør i klyngen, og trekker Stord kommune opp som en av de fem største kommunene på alle nøkkeltallgruppene med unntak av driftsresultat

Totalt er det åtte kommuner i Bergensregionen som har en omsetning innenfor energiklyngen på over en milliard kroner. Seks av disse har også en verdiskaping på over en milliard kroner. Ingen kommuner har et negativt aggregert driftsresultat.

Tabell 9: Rangering av kommuner innenfor næringsklyngen for Energi

Antall ansatte	
Bergen	20 315
Fjell	4 146
Stord	2 736
Lindås	1 805
Austevoll	1 004
Omsetning	
Bergen	142 093 106
Lindås	31 203 511
Fjell	12 514 317
Øygarden	10 165 485
Stord	7 099 260
Verdiskaping	
Bergen	28 084 966
Lindås	4 764 819
Fjell	3 652 825
Stord	2 020 494
Øygarden	1 297 443
Driftsresultat	
Bergen	13 872 206
Lindås	4 075 791
Øygarden	1 262 799
Fjell	1 044 651
Austevoll	623 758
Årsresultat	
Bergen	14 098 167
Lindås	4 271 076
Øygarden	1 263 136
Fjell	611 401
Stord	273 010
Antall foretak	
Bergen	749
Fjell	159
Os	80
Stord	80
Askøy	79

Maritim klynge

Bergensregionen har alltid vært en sjøfartsregion, fra vikingtiden, via hanseatene og frem til dagens moderne maritime næringsklynge. Klyngens viktige posisjon i regionen gjenspeiles i den betydelige økonomiske aktiviteten og antall ansatte. Rederier og skipsverft utgjør de naturlige kjernevirksomhetene i klyngen. I likhet med energiklyngen, er det også i den maritime klyngen verdensledende utstyrproducenter og tjenesteleverandører som kompletterer kjernevirksomhetene.

Sammenligningstall

Den maritime næringsklyngen i Bergensregionen hadde i 2012 en omsetning på 60,7 milliarder kroner og en verdiskaping på 12,7 milliarder kroner begge høyere enn i 2011. Driftsresultatet var 3,4 milliarder kroner (mot 0,6 mrd.kr i 2011). Årsresultatet var i 2011 på minus 2,6 milliarder, men steg til 4,4 milliarder kroner pluss i 2011. Dette utgjør en differanse på ett år på nesten 6 milliarder kroner.

I 2012 var det i alt 12 918 personer ansatt i klyngen fordelt på 1 104 foretak. Det presiseres at dette inkluderer kun personell som er direkte ansatt i foretakene og ikke innleid arbeidskraft fra bemanningsselskap. Dermed inkluderer de ikke mannskap på skip fra regionen, med mindre disse er direkte ansatt i rederiet. Det foreligger ingen kvalitetssikrede og objektive tall for hvor mange personer dette gjelder.

I forhold til Norge sett under ett, utgjør Bergensregionen og Hordaland om lag samme andel av ansatte, omsetning og foretak i klyngen som i 2011. Forskjellen er en noe høyere andel på verdiskaping.

Tabell 10: Den maritime klyngen i Bergensregionen - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	12 918
Omsetning	60 765 211
Verdiskaping	12 702 109
Driftsresultat	3 446 636
Årsresultat	4 368 960
Foretak	1 104

Tabell 11: Den maritime klyngen i Hordaland - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	14 700
Omsetning	67 117 426
Verdiskaping	14 527 314
Driftsresultat	3 826 968
Årsresultat	4 744 608
Foretak	1271

Tabell 12: Den maritime klyngen i Norge - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	95 459
Omsetning	336 139 790
Verdiskaping	93 997 324
Driftsresultat	21 627 897
Årsresultat	29 417 023
Foretak	7 347

Tabell 13: Bergensregionen og Hordaland i prosent av Norge - Sammenligningstall

	Bergensregionen	Hordaland
Ansatte	13,5 %	15,4 %
Omsetning	18,1 %	20,0 %
Verdiskaping	13,5 %	15,5 %
Foretak	15,0 %	17,3 %

Presisjonstall

Selskapene som er lagt til ved beregning av presisjonstall, er først og fremst utstyrsprodusenter og tjenesteleverandører som faller utenfor de typiske maritime næringskodene. Dette gjelder spesielt selskap som tilbyr finansielle tjenester og informasjonsteknologi utelukkende rettet mot maritim virksomhet. I Bergen finnes blant annet flere store sjøforsikringsselskap som ikke er registrert under næringskoder som vanligvis regnes som maritime.

Med utgangspunkt i denne beregningsmåten hadde den maritime klyngen i Bergensregionen i 2012 i alt 22 641 ansatte fordelt på 1 317 foretak. I Bergensregionen hadde den maritime næringsklyngen en omsetning nesten 91 milliarder kroner og en verdiskaping på vel 21 milliarder kroner. Den maritime klyngen i Hordaland hadde en omsetning på nesten 97 milliarder (12 mrd.kr mer enn i 2011) og en verdiskaping på nesten 23 milliarder kroner.

Drifts- og årsresultatene for 2012 var for klyngen i Bergensregionen henholdsvis nesten 5 og 5,6 milliarder kroner. Dette er langt mer positive tall enn i 2011. Det er verdt å huske at i 2011 var det negativt årsresultatet både for Bergensregionen og hele den maritime klyngen i Hordaland, noe som skyldtes svake tall for rederiforetakene.

Alt i alt var 2012 et langt bedre år enn 2011 for den maritime klyngen både i Bergensregionen og for hele Hordaland.

Nyetableringer

Bergensregionen har stått for en vesentlig andel av nyetableringene innenfor den maritime næringsklyngen fra 2006 og fram mot en foreløpig topp i 2011. I 2012 var antall nyetableringer i Bergensregionen tilbake til nivået i 2005 – på 13,8 prosent av antall etableringer i landet. For Hordaland lå andelen på 16,9 prosent, og vi må tilbake til 2006 for å finne en tilsvarende lav andel. I hele tidsperioden vi har tall for har det ikke vært færre maritime etableringer enn i 2012. Nedgangen gjelder imidlertid ikke for landet sett under ett, som opplevde en oppgang i forhold til 2011.

Tabell 14: Den maritime klyngen i Bergensregionen - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	22 641
Omsetning	90 815 798
Verdiskaping	21 211 582
Driftsresultat	4 939 684
Årsresultat	5 632 710
Foretak	1 317

Tabell 15: Den maritime klyngen i Hordaland - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	24 315
Omsetning	96 750 142
Verdiskaping	22 920 782
Driftsresultat	5 333 895
Årsresultat	6 226 835
Foretak	1 486

Tabell 16: Antall nyetableringer i den maritime klyngen 2005-2012

År	Bergensregionen	Hordaland	Norge
2005	81	91	596
2006	87	96	579
2007	97	118	573
2008	74	78	440
2009	55	63	345
2010	58	63	369
2011	67	81	324
2012	49	60	354

Tabell 17: Antall nyetableringer i den maritime klyngen i prosent av Norge 2005-2012

År	Bergensregionen	Hordaland
2005	13.6 %	15.3 %
2006	15.0 %	16.6 %
2007	16.9 %	20.6 %
2008	16.8 %	17.7 %
2009	15.9 %	18.3 %
2010	15.7 %	17.1 %
2011	20.7 %	25.0 %
2012	13,8 %	16,9 %

Undergrupper

I tråd med vanlig praksis i andre økonomiske analyser, har vi delt den maritime næringsklyngen inn i fire undergrupper; rederi, verft, utstyrproducenter og tjenesteleverandører.

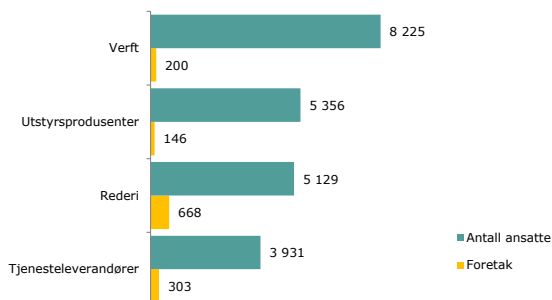
For den maritime klyngen var 2012 et langt bedre år enn 2011. Samtlige undergrupper kunne i 2012 vise til bedre resultat på de fleste nøkkeltallene. Unntaket er verft som har gått fra positivt drifts- og årsresultat i 2011 til negativt i 2012, noe som skyldes at én stor aktør - Bergen Group - hadde et dårlig år i 2012. Utstyrproducentene, som i 2011 hadde best års- og driftsresultat, fikk i 2012 halvert sitt årsresultat, men økte samtidig driftsresultatet noe.

Samtlige fire undergrupper hadde flere ansatte i 2012 enn i 2011, men tallet på foretak forble mer eller mindre uendret.

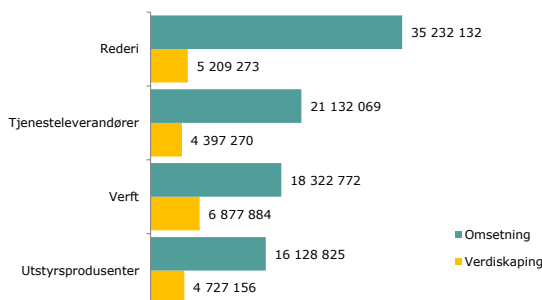
Det er rederiene som utgjør kjernen i næringsklyngen med 8225 ansatte, og var også i 2012 den største undergruppen med en omsetning på 35 milliarder kroner. Verdiskapingen til samme gruppe var 5,2 milliarder kroner mot 1,8 milliarder kroner i 2011 (figur 5). Rederiene som i 2011 hadde et betydelig negativt årsresultat på 7,8 milliarder kroner og driftsresultat på minus 1,3 milliarder kroner, klarte å snu utviklingen slik at næringen i 2012 hadde det beste drifts- og årsresultatet innen den maritime næringsklyngen (figur 6). Denne snuoperasjonen kan i det vesentligste forklares ved at et par store rederi som gjorde det dårlig i 2011, gjorde det bra i 2012.

Tjenesteleverandørene hadde et svært godt år i 2012 med 4,8 milliarder kroner mer i omsetning enn året før. Også skipsverftene hadde et klart bedre år i 2012 enn i 2011 når det kommer til omsetning og verdiskaping med henholdsvis 18,3 og 6,9 milliarder kroner.

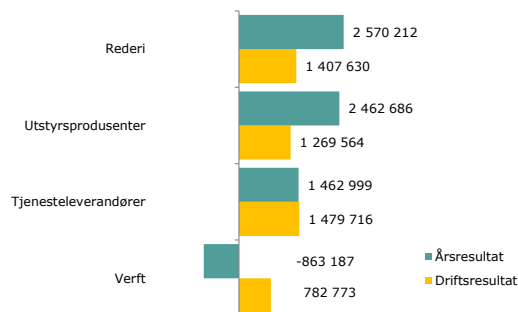
Figur 4: Antall ansatte og bedrifter fordelt på undergrupper

Figur 5: Omsetning og verdiskaping fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Figur 6: Driftsresultat og årsresultat fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Kommunerangering

Rangeringen av kommuner innenfor den maritime næringsklyngen for 2012 viser at særlig Bergen og Fjell kom svært godt ut dette året.

Bergen er den klart største kommunen innenfor den maritime næringsklyngen i Hordaland og ligger i kraft av sin størrelse på en klar førsteplass på samtlige områder i rangeringen. Bergen var også den kommunen, sammen med Fjell, som kunne vise til størst framgang fra 2011.

Næringen i Bergen stod i 2012 for 71 prosent for nesten av den samlede omsetningen i Bergens-regionen og 62 prosent av verdiskapingen. Det er noe bedre enn for 2011, men litt lavere enn i 2010. Bergen kommune fremstod også i 2012 som et naturlig sentrum for den maritime klyngen i regionen, men tallene viser en betydelig aktivitet også i andre kommuner. Om vi ser bort fra Bergen, hadde både Fjell, Stord, Austevoll og Fusa en aggregert omsetning på over en milliard kroner. Det samme var tilfelle i 2011. Det er særlig Fjell som merker seg ut med en omsetningsvekst på 4,5 milliarder kroner i forhold til året før.

Den maritime næringen i Bergen hadde i 2012 et aggregert verdiskapningsresultat på 13 milliarder kroner (mot 9,5 i 2011). Fjell rykket opp fra 3. til 2. plass (byttet plass med Stord) med 2,7 milliarder kroner.

I 2011 lå Bergen på 5.plass for driftsresultat med i underkant av 202 millioner kroner, i 2012 lå kommunen på topp med et driftsresultat på 2,5 milliarder kroner. Også i Austevoll bedret den maritime næringen det aggregerte driftsresultatet betraktelig fra 2011, mens i Fusa og på Stord gikk det andre veien.

I 2011 lå ikke Bergen på topp 5 listen over årsresultat. I 2012 toppet Bergen listen med et samlet årsresultat på 4,9 milliarder kroner. Det var ellers kun Fjell og Meland som bedret resultatet her. Nesten samtlige kommuner hadde en nedgang i antall maritime foretak i forhold til 2011.

Tabell 18: Rangering av kommuner innenfor den maritime næringsklyngen

Antall ansatte	
Bergen	13 428
Fjell	2 811
Stord	2 660
Austevoll	1 223
Meland	520
Omsetning	
Bergen	65 160 793
Fjell	9 838 700
Stord	6 332 782
Austevoll	3 745 779
Fusa	1 284 095
Verdiskaping	
Bergen	13 066 793
Fjell	2 734 377
Stord	1 845 089
Austevoll	1 754 528
Fusa	502 039
Driftsresultat	
Bergen	2 506 006
Austevoll	942 700
Fjell	897 314
Fusa	250 443
Stord	150 331
Årsresultat	
Bergen	4 942 243
Fjell	681 631
Fusa	196 041
Stord	189 251
Meland	62 354
Antall foretak	
Bergen	789
Austevoll	104
Fjell	101
Askøy	59
Os	41

Marin klynge

Den marine klyngen i Bergensregionen består av de to pilarene *fiske og oppdrett* sammen med *salgsleddet, foredlingsleddet, utstyrsprodusenter og tjenesteleverandører*. Selv om den marine næringen ikke er like viktig for Vestlandet som den historisk har vært, er det allikevel en voksende næring i stadig utvikling. Virksomhet basert på akvakultur og oppdrett har i tillegg medført at den marine næringen har blitt mer kunnskapskrevende. Dette har åpnet opp for en nyere industri av utstyrsprodusenter og tjenesteleverandører til kjernevirksomhetene i klyngen.

Sammenligningstall

Sammenligningstallene for den marine næringsklyngen i Bergensregionen var betraktelig lavere for året 2012 enn for 2011. Det samme gjelder for Hordaland og landet sett under ett.

Det var 2012 ansatt i alt 4 272 personer i marin virksomhet i Bergensregionen (27 flere enn i 2011) fordelt på 796 foretak (27 færre enn i 2011). Klyngen i Bergensregionen hadde en omsetning på 32,9 milliarder kroner mot 34,7 i 2011, og en verdiskaping på vel 4,3 milliarder kroner – mer enn to milliarder kroner lavere enn i 2011. De aggregerte drifts- og årsresultatene var på henholdsvis 1,4 og 4,6 milliarder kroner. Begge vesentlig lavere enn i 2011.

Det er relativt liten økonomisk aktivitet innenfor den marine klyngen utenfor Bergensregionen. Hordaland hadde en omsetning på 35 milliarder kroner og en verdiskaping på nesten 5 milliarder kroner.

Bergensregionen utgjorde også i 2012 en viktig del av det marine Norge, og består i større grad enn i resten av landet av få, men store foretak. Det var likevel slik at regionens andel av den nasjonale omsetning og verdiskaping var betraktelig lavere i 2012 enn i 2011. Dette gjelder også for Hordaland. Det var kun andelen ansatte som økte noe i forhold til landet ellers.

Tabell 19: Den marine klyngen i Bergensregionen - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	4 272
Omsetning	32 855 839
Verdiskaping	4 335 783
Driftsresultat	1 356 771
Årsresultat	4 583 182
Foretak	796

Tabell 20: Den marine klyngen i Hordaland - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	4 961
Omsetning	35 192 061
Verdiskaping	4 955 685
Driftsresultat	1 583 136
Årsresultat	4 921 040
Foretak	1 084

Tabell 21: Den marine klyngen i Norge - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	25 493
Omsetning	147 905 102
Verdiskaping	21 578 288
Driftsresultat	6 317 031
Årsresultat	10 351 940
Foretak	12 901

Tabell 22: Bergensregionen og Hordaland i prosent av Norge - Sammenligningstall

	Bergensregionen	Hordaland
Ansatte	16,8 %	19,5 %
Omsetning	22,2 %	23,8 %
Verdiskaping	20,1 %	23,0 %
Foretak	6,2 %	8,4 %

Presisjonstall

De økonomiske presisjonstallene er lavere enn sammenligningstallene. Årsaken til dette er håndteringen av foretak med hovedkontoradresse i regionen, men med virksomhet utenfor regionen. Blant annet gjelder dette flere av de store oppdrettsaktørene som har hovedkontoradresse i Bergensregionen, men betydelige aktiviteter andre steder langs kysten.

Presisjonstallene viser samme hovedtendens som sammenligningstallene. I 2012 var det ansatt 3 491 personer fordelt på 900 foretak i Bergensregionen. Omsetningen var på rundt 27,6 milliarder kroner, mens verdiskapingen lå på vel 3,3 milliarder kroner. Den forholdsvis lave verdiskapingen er i stor grad en konsekvens av at klyngen er lite arbeidsintensiv sammenlignet med de andre næringsklyngene. En annen årsak er det høye antallet enkeltpersonforetak hvor det ikke finnes tilgjengelig regnskapsinformasjon.

Drifts- og årsresultat i presisjonstallene lå i 2012 på henholdsvis 0,8 og 4,1 milliarder kroner, begge vesentlig lavere enn året før.

Nyetableringer

Den marine klyngen hadde mange nyetableringer i 2012, både isolert sett og i andel av landet sett under ett. I 2012 var det 32 nyetableringer i Bergensregionen og 42 i Hordaland, det er det høyeste antall nyetableringer siden 2005. Dette utgjør henholdsvis 10 og 13 prosent av de samlede marine etableringer i landet.

Vi ser ellers at etter noen år med få nyetableringer, både lokalt og nasjonalt, ble det både i 2011 og 2012 etablert 314 marine selskap i Norge. Det er naturlig å se dette i sammenheng med den generelle oppturen klyngen opplevde i 2009 og 2010, med økt optimisme og nyetableringsvilje som resultat.

Tallene for nyetableringer i fiskerinæringen er et estimat fordi SSB ikke fører etableringsstatistikk for denne næringen. Fremgangsmåten er forklart i rapportens metodekapittel.

Tabell 23: Den marine klyngen i Bergensregionen - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	3 491
Omsetning	27 650 525
Verdiskaping	3 315 901
Driftsresultat	844 587
Årsresultat	4 105 874
Foretak	900

Tabell 24: Den marine klyngen i Hordaland - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	4 214
Omsetning	30 964 411
Verdiskaping	4 075 344
Driftsresultat	1 109 793
Årsresultat	4 344 243
Foretak	1 191

Tabell 25: Antall nyetableringer i den marine klyngen 2005-2012

År	Bergensregionen	Hordaland	Norge
2005	49	61	332
2006	24	34	326
2007	23	31	345
2008	15	21	253
2009	14	19	249
2010	23	28	266
2011	29	38	314
2012	32	42	314

Tabell 26: Antall nyetableringer i den marine klyngen i prosent av Norge 2005-2012

År	Bergensregionen	Hordaland
2005	14.7 %	18.4 %
2006	7.5 %	10.4 %
2007	6.5 %	9.0 %
2008	6.0 %	8.3 %
2009	5.6 %	7.6 %
2010	8.7 %	10.5 %
2011	9.2 %	12.1 %
2012	10,2 %	13,4 %

Undergrupper

Den marine næringsklyngen er delt inn i seks undergrupper: foredling, oppdrett, fiske, salg, utstysprodusenter og tjenesteleverandører.

Samtlige undergrupper med unntak av utstysprodusenter hadde flere eller like mange ansatte i 2012 enn i 2011. Med unntak av foredling hadde samtlige undergrupper vekst eller like mange foretak i 2012 som i 2011.

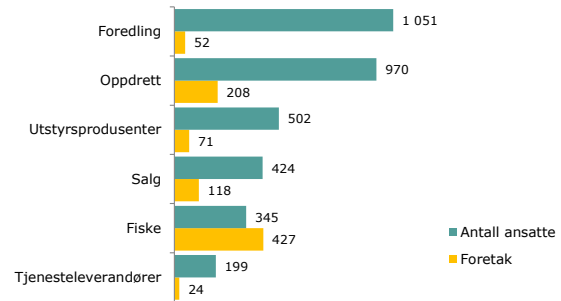
Foredling og oppdrett av fisk var i 2012 som året før tyngdepunktet når det gjelder antall ansatte, med henholdsvis 1 051 og 970 ansatte. For undergruppen fiske var antall foretak høyere enn antall ansatte. Dette skyldes fiskerinæringens høye andeler av enkeltpersonforetak, som vanligvis ikke har registrerte ansatte. De 345 ansatte (mot 313 i 2011) er alle ansatt i regnskapspliktige foretak.

Samtlige undergrupper med unntak av tjenesteleverandører hadde lavere omsetning i 2012 enn i 2011. Tjenesteleverandørene kunne vise til en kraftig økning i omsetning fra 2011 på rundt 800 millioner kroner. Situasjonen var den samme for verdiskapning, med unntak av salg, som hadde en liten økning i forhold til året før.

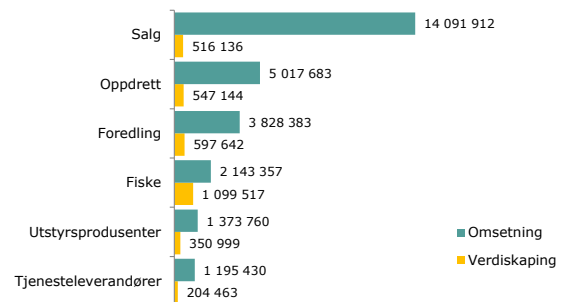
Salgsleddet står for den klart største omsetningen innen næringsklyngen med 14 milliarder, men står for en forholdsvis liten del av verdiskapningen (fig.8). Fiske har den største verdiskapningen i klyngen med vel 1 milliard kroner.

Når det gjelder drifts- og årsresultat viser 2012 tallene et noe annet resultat enn i 2011. Fiske opplevde mer enn en halvering på både drifts- og årsresultat, fra over 1 milliard kroner i 2011 til litt over 0,4 milliarder kroner i 2012. Oppdrett som i 2011 kunne vise til driftsresultat på i underkant av 800 millioner kroner hadde i 2012 et resultat på minus 70 millioner kroner. Årsresultatet var redusert fra vel 4,7 milliarder kroner til vel 3,2 milliarder kroner. Salg og tjenesteleverandører var de eneste som ikke opplevde nedgang i drifts- og årsresultat mellom 2011 og 2012.

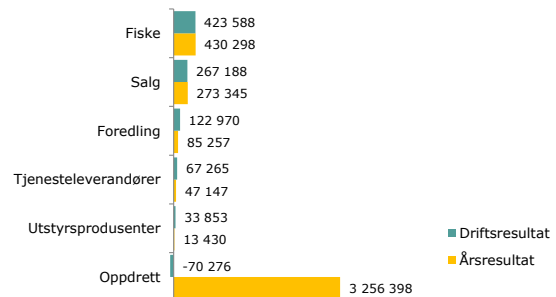
Figur 7: Antall ansatte og foretak fordelt på undergrupper

Figur 8: Omsetning og verdiskapning fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Figur 9: Driftsresultat og årsresultat fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Kommunerangering

Den marine næringsklyngen er mindre Bergen-konsentrert enn de andre næringene vi ser på. Det er en naturlig konsekvens av at kystkommunene i Hordaland er i umiddelbar nærhet til havet og har lange tradisjoner som fiskerikommuner. Det er likevel Bergen som i 2012 lå på topp i 5 av 6 nøkkeltall. Det generelle bildet er at næringsklyngen i 5 på topp-kommunene gjorde det dårligere i 2012 enn i 2011. Foretak i Austevoll gjorde det til dels mye dårligere enn året før, mens Bergen faktisk kunne vise til noe høyere omsetning i 2012 enn i 2011.

Foretak fra Bergen kommune hadde også i 2012 en vesentlig andel av den totale omsetningen i regionen med vel 17 milliarder kroner, mer enn fire ganger så mye som Austevoll som er nest størst. Dette skyldes at en stor del av virksomhetene som er engasjert i salg av marine produkter er lokalisert i Bergen. Bergen ligger dette året også på topp når det gjelder verdiskaping med Austevoll på annenplass. Fra Bergen og Austevoll er det et stort sprang ned til de øvrige kommunenes verdiskapningstall.

Austevoll toppet også i 2012 listen over driftsresultat, selv om dette var sterkt redusert i forhold til 2011. Bergen kom på plass nummer to, også her var det et lavere tall enn året før.

Når det dreier seg om årsresultat, lå Bergen klart på topp med nesten 3,3 milliarder kroner – en milliard lavere enn i 2011. Det var et langt sprang ned til de fire andre kommunene i topp-5-gruppen der Austevoll og Tysnes lå på henholdsvis 2. og 3.plass.

Tabell 27: Rangering av kommuner innenfor den marine næringsklyngen

Antall ansatte	
Bergen	1 219
Austevoll	820
Sund	263
Tysnes	163
Osterøy	149
Omsetning	
Bergen	17 195 317
Austevoll	3 706 727
Sund	1 950 406
Fusa	878 605
Gulen	618 353
Verdiskaping	
Bergen	1 117 272
Austevoll	1 099 886
Fjell	205 175
Sund	198 763
Os	114 693
Driftsresultat	
Austevoll	322 638
Bergen	231 288
Fjell	72 020
Sund	66 407
Os	38 546
Årsresultat	
Bergen	3 378 794
Austevoll	366 600
Tysnes	125 067
Fjell	59 294
Sund	42 305
Antall foretak	
Bergen	250
Austevoll	170
Fjell	64
Sund	63
Os	49

Media og kulturbasert næringsliv

Om selskapsstrukturen

Bergensregionen har et spennende og voksende kulturbasert næringsliv, landets største utenfor Osloregionen. Miljøet representerer et fremtidsrettet næringsliv med stort vekstpotensial. Spesielt gjelder dette aktiviteter i skjæringspunktet mellom media og informasjonsteknologi, en nisje som også har stor overføringsverdi til andre næringsklynger. På dette området har også bergensregionen verdensledende selskap som Vizrt.

Næringsklyngen har en spesiell selskapsstruktur. Den kombinerer et fåtall store og tunge aktører med en betydelig markedsposisjon med et stort antall små aktører som ofte er avhengig av oppdrag fra lokomotivene i næringen for å overleve. En stor majoritet av disse småaktørene er organisert som enkeltpersonforetak. Enkeltpersonforetak har ingen rapporteringsplikt av økonomiske data og har normalt heller ingen formelt ansatte i foretakene. I utgangspunktet er det logisk å regne en ansatt per enkeltmannsforetak, altså et 1:1 forhold. Tidligere kartlegginger viser imidlertid at svært mange enkeltpersonforetak har liten eller ingen aktivitet, og i mange tilfeller er en sideaktivitet for innehaveren (ideas2evidence, 2007, 2009). Mange av dem som har enkeltpersonforetak er også ansatt i større foretak innenfor samme næringsklynge. Et 1:1 forhold vil derfor lede til et for høyt antall ansatte.

Ettersom disse selskapene ikke har rapporteringsplikt, har vi heller ingen økonomiske opplysninger om dem. Det er vanskelig å si hvor stor effekt dette har på tallene for næringsklyngen sett under ett, men det er rimelig å anta at våre økonomiske nøkkeltall for kulturbasert næringsliv er noe for lave.

Tabell 28: Media og kulturbasert næringsliv i Bergensregionen - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	4 865
Omsetning	9 796 142
Verdiskaping	3 347 008
Driftsresultat	471 748
Årsresultat	882 153
Foretak	7 826

Tabell 29: Media og kulturbasert næringsliv i Hordaland - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	5 064
Omsetning	10 009 014
Verdiskaping	3 414 087
Driftsresultat	473 697
Årsresultat	882 618
Foretak	8 309

Tabell 30: Media og kulturbasert næringsliv i Norge - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	63 042
Omsetning	108 143 591
Verdiskaping	37 803 686
Driftsresultat	4 780 208
Årsresultat	8 063 277
Foretak	91 221

Tabell 31: Bergensregionen og Hordaland i prosent av Norge - Sammenligningstall

	Bergensregionen	Hordaland
Ansatte	7,7 %	8,0 %
Omsetning	9,1 %	9,3 %
Verdiskaping	8,9 %	9,0 %
Foretak	8,6 %	9,1 %

Sammenligningstall

Sammenligningstallene (tabell 28) viser at det innenfor klyngen i 2012 var ansatt 4 865 personer fordelt på 7 826 foretak. Det var en liten reduksjon i antall ansatte i forhold til året før, men samtidig kom det noen flere foretak til.

Omsetningen innen media og kulturbasert næringsliv i Bergensregionen var i 2012 på nesten 9,8 milliarder kroner og verdiskapingen var på drøyt 3,3 milliarder kroner. Dette var en liten oppgang i forhold til året før. Driftsresultatet for 2012 var på litt under 472 millioner kroner og årsresultatet var på 882,6 millioner kroner (1,5 milliarder kroner i 2011). Bergensregionen hadde en noe større omsetning i forhold til Norge sett under ett i 2012 enn i 2011, mens verdiskapingen omtrent var som året før (tabell 31).

Presisjonstall

Når vi ser på presisjonstallene for media og kulturbasert næringsliv (tabell 32) finner vi at de manuelle justeringene har ført til en økning i antall ansatte fra 4 865 personer til 5 032. Omsetningen i 2011 var etter denne beregningsmåten på nesten 9 milliarder kroner, mens verdiskapingen var på vel 3 milliarder kroner. Både omsetning og verdiskaping økte noe i forhold til året før. Presisjonstallene inkluderer blant annet estimering av NRKs aktivitet i Hordaland, samt flere nasjonale aviser og radiostasjoner med egne avdelinger i Bergensregionen. Samtidig er en betydelig del av TV2s virksomhet overført til Oslo.

Samlet sett hadde næringsklyngen et driftsresultat på nesten 490 millioner kroner og et årsresultat på 1,3 millioner kroner. Til sammenligning kan det nevnes at i 2011 lå årsresultatet på 1,3 milliarder kroner.

Nyetableringer

Media og kulturbasert næringsliv er den næringsklyngen av de fem satsingsnæringene som har flest nyetableringer i perioden 2005-2012, både i Bergensregionen/Hordaland og landet sett under ett. Andelen nyetableringer i Bergensregionen og Hordaland i forhold til Norge var om lag som i 2011.

Tabell 32: Media og kulturbasert næringsliv i Bergensregionen - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	5 032
Omsetning	8 998 547
Verdiskaping	3 187 197
Driftsresultat	414 320
Årsresultat	581 147
Foretak	7 914

Tabell 33: Media og kulturbasert næringsliv i Hordaland - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	5 231
Omsetning	9 211 419
Verdiskaping	3 254 276
Driftsresultat	416 269
Årsresultat	581 612
Foretak	8 397

Tabell 34: Antall nyetableringer i Media og kulturbasert næringsliv 2005-2012

År	Bergensregionen	Hordaland	Norge
2005	592	627	6 324
2006	524	576	6 462
2007	500	539	6 213
2008	546	591	6 311
2009	515	574	6 533
2010	685	731	7 113
2011	661	713	7 492
2012	726	765	7 962

Tabell 35: Antall nyetableringer i Media og kulturbasert næringsliv i prosent av Norge 2005-2012

År	Bergensregionen	Hordaland
2005	9.4 %	10.0 %
2006	8.1 %	8.9 %
2007	8.1 %	8.7 %
2008	8.7 %	9.4 %
2009	7.9 %	8.8 %
2010	9.6 %	10.9 %
2011	8.8 %	9.5 %
2012	9,1 %	9,6 %

Undergrupper

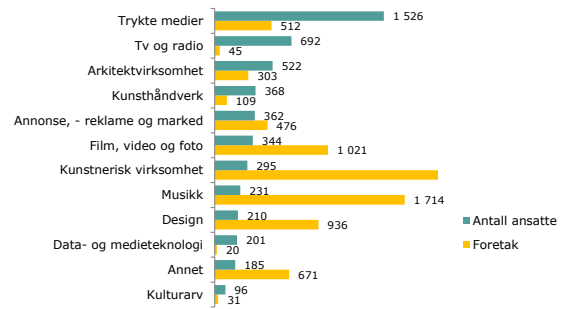
Media og kulturbasert næringsliv er svært sammensatt og består av mange ulike undergrupper. De største undergruppene regnet i antall foretak er musikk og kunstnerisk virksomhet. Dette skyldes at svært mange musikere og kunstnere er registrert som enkeltpersonforetak.

Når det gjelder antall ansatte var gruppen *trykte medier* som klart størst også i 2012. Undergruppen inkluderer foruten aviser, også forlagsvirksomhet og salg av trykte medier. *TV og radio* hadde nest flest ansatte, med TV2 og NRK som de naturlige tyngdepunktene. *Arkitekturvirksomhet* var som i 2011 en god nummer tre med hensyn til antall ansatte. Dette er vist i figur 10.

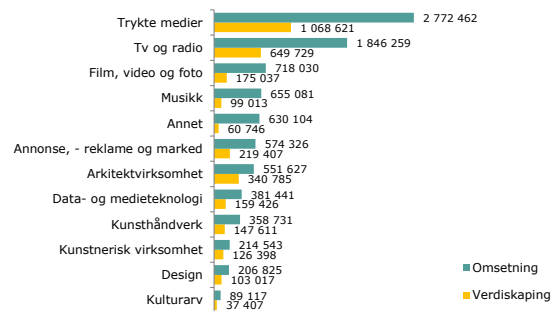
De økonomiske tallene bekrefter den viktige rollen *trykte medier* og *TV og radio* har for klyngen som helhet. *Trykte medier* hadde i 2012 en omsetning på vel 2,7 milliarder kroner og en verdiskaping på vel 1 milliard kroner, begge deler en liten nedgang fra året før. *TV og radio* hadde en omsetning på vel 1.8 milliarder kroner og en verdiskaping på 650 millioner kroner, et resultat litt bedre enn året før. *Musikk* var i 2011 den tredje største undergruppen, men måtte i 2012 se seg slått av film, video og foto. Dette er vist i figur 11.

Undergruppene *TV og radio* og *trykte medier* hadde best drifts- og årsresultat i 2012, men begge opplevde en nedgang fra året før. *Trykte medier* hadde i 2011 et årsresultat på vel 850 millioner kroner, i 2012 var årsresultatet nede i underkant av 226 millioner kroner. Dette er vist i figur 12.

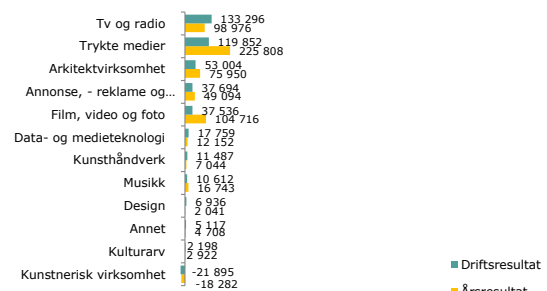
Figur 10: Antall ansatte og foretak i Bergensregionen fordelt på undergrupper

Figur 11: Omsetning og verdiskaping i Bergensregionen fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Figur 12: Driftsresultat og årsresultat i Bergensregionen fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Kommunerangering

Media og kulturbasert næringsliv er den mest sentraliserte næringsklyngen med et svært dominerende senter i Bergen kommune. Ni av ti ansatte i ansatte i klyngen holder til i Bergen. Med tanke på næringens struktur, hvor mindre aktører i stor grad er avhengig av å bli engasjert av næringens tunge lokomotiv, er det naturlig å forvente at de vil etablere seg i geografisk nærhet til disse. Sentraliseringen av næringen i Bergen kommune er en bekreftelse på en slik forventning.

Media og kulturbasert næringsliv i Bergen kom ikke uventet ut med de største tallene på alle nøkkeltallene. Det media- og kulturbaserte næringslivet i Bergen stiller i en egen klasse. Det er et stort sprang ned til Stord, Voss, Fjell, Os og Askøy som også har en viss andel av denne type næringsliv.

Tendens i 2012 rangeringen er at Bergen og Askøy kom noe dårligere ut i forhold til 2011, mens de andre kommunene kom noe bedre ut. Den innbyrdes rangeringen er imidlertid den samme som i 2011.

Næringslivet i Bergen hadde en omsetning på 8,1 milliarder kroner og en verdiskaping på nærmere 2,8 milliarder kroner – som er omtrent som året før. Stord var nest størst med en omsetning på rundt 231,5 millioner kroner og en verdiskaping på 110,5 millioner kroner. Dette var et langt bedre resultat enn året 2011. Det er et stort sprang fra Stord og ned til Fjell og de andre kommunene.

Klyngen i Bergen kommune var også i 2012 den eneste med et spesielt høyt drifts- og årsresultat. Totalt hadde næringen i Bergen i 2012 et positivt driftsresultat på 357 millioner kroner, et resultat som likevel var 85 millioner lavere enn året før.. Årsresultatet for Bergensforetakene var i 2011 på 1,3 milliarder kroner, i 2012 var dette mer enn halvert og landet på 529,5 millioner kroner. Dette kan langt på vei forklares med at Schibsted Media Bergen, som i 2011 leverte et årsresultat på 661 millioner, i 2012 hadde et årsresultat på kun 70 millioner kroner.

Tabell 36: Rangering av kommuner innenfor Media og kulturbasert næringsliv

Antall ansatte	
Bergen	4 224
Stord	177
Voss	157
Fjell	123
Os	101
Omsetning	
Bergen	8 153 034
Stord	231 574
Fjell	149 634
Voss	147 675
Os	90 845
Verdiskaping	
Bergen	2 791 333
Stord	110 466
Voss	76 566
Fjell	60 281
Os	52 217
Driftsresultat	
Bergen	356 796
Stord	14 968
Fjell	9 527
Voss	9 433
Askøy	6 158
Årsresultat	
Bergen	529 552
Askøy	13 040
Stord	12 820
Fjell	7 427
Voss	6 390
Antall foretak	
Bergen	6 130
Askøy	316
Fjell	237
Os	219
Stord	204

Opplevelse, kultur og reiseliv

Opplevelse, kultur og reiseliv er en sammensatt klynge. Den består både av tradisjonelle reiselivs-bransjer som turistoperatører, overnattingssteder og transport, men også kulturopplevelser i form av mat, konserter og scenekunst. Bergensregionen er både inngangsporten til «Fjord Norge» og Vestlandet generelt, men Bergen er samtidig en pulserende by rik på kultur og opplevelser.

Arbeidet med nøkkeltallene for denne klyngen byr på metodiske utfordringer ettersom mange store reiselivsaktører i Bergensregionen inngår i kjeder som har hovedkontor i hovedstaden.

Siden reiselivsstatistikk ikke skiller mellom fritids- og forretningsreiser, er det også naturlig at Oslo og Akershus har en dominerende rolle innen næringen siden svært mange hovedkontor og andre relevante besøksmål for forretningsbesøk (egentlig alt besøk som ikke er fritidsrelatert) ligger Oslo eller Akershus.

Sammenligningstall

Sammenligningstallene viser nøkkeltall før de er blitt justert og korrigert for blant annet hovedkontorproblematikken. Nøkkeltallene viser en relativ stabil utvikling fra 2011 til 2012 med hensyn til omsetning og verdiskaping, men en forholdsvis stor nedgang for drifts- og årsresultat. Dette gjelder for både Bergensregionen og Hordaland, og reflekterer i hovedsak situasjonen i landet sett under ett.

I 2012 var i alt 14 615 personer ansatt i klyngen, fordelt på 3 331 foretak. Klyngen i Bergensregionen omsatte for vel 12 milliarder kroner og hadde en verdiskaping på 4 milliarder kroner. Det aggregerte driftsresultatet er på 279 millioner kroner og årsresultatet på rundt 250 millioner kroner.

Basert på sammenligningstallene utgjør klyngen en relativt lav andel av den totale næringen i Norge (tabell 39). Som påpekt tidligere er det mange store foretak som er registrert i Oslo, spesielt

Tabell 37: Reiselivs- og opplevelsesklyngen i Bergensregionen - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	14 615
Omsetning	12 180 103
Verdiskaping	4 064 955
Driftsresultat	279 671
Årsresultat	249 316
Foretak	3 311

Tabell 38: Reiselivs- og opplevelsesklyngen i Hordaland - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	15 925
Omsetning	12 921 875
Verdiskaping	4 371 541
Driftsresultat	287 665
Årsresultat	250 619
Foretak	4 043

Tabell 39: Reiselivs- og opplevelsesklyngen i Norge - Sammenligningstall

Nøkkeltall	
Ansatte	204 808
Omsetning	233 442 772
Verdiskaping	74 129 349
Driftsresultat	8 235 038
Årsresultat	6 005 697
Foretak	47 343

Tabell 40: Bergensregionen og Hordaland i prosent av Norge - Sammenligningstall

	Bergensregionen	Hordaland
Ansatte	7,1 %	7,8 %
Omsetning	5,2 %	5,5 %
Verdiskaping	5,5 %	5,9 %
Foretak	7,0 %	8,5 %

gjelder dette for transport, hotell og turistoperatører. Både Bergensregionen og Hordaland hadde en litt mindre andel av den nasjonale omsetningen og verdiskapingen i 2012 enn i 2011, mens andelen av ansatte og foretak er stabil.

Presisjonstall

Når nøkkeltallene er blir manuelt justert og korrigerert med hensyn til blant annet hovedkontorproblematikken, er noen nøkkeltall blitt justert noe opp og noen ned. Dette gjelder både for Bergensregionen (tabell 41) og Hordaland sett under ett (tabell 42). Med bruk av presisjonstallene økte antall ansatte fra 14 615 i sammenligningstallene til 15 773, og antall foretak økte fra 3 311 til 3 478.

Presisjonstallene viser at omsetningen i Bergensregionen i 2012 lå på vel 15 milliarder kroner, en økning på vel 1 milliard i forhold til 2011.

Verdiskapningen var derimot noe svakere enn året før og havnet på i underkant av 5,5 milliarder kroner. Både drifts- og årsresultater ble vesentlig høyere i presisjonstallene enn i sammenligningstallene, men samtidig noe lavere enn i 2011.

Nyetableringer

Antall nyetableringer i 2012 var omtrent som i 2011 både i Bergensregionen og i Hordaland. Antall nyetableringer i prosent av Norge var litt lavere i 2011 enn i 2012, men forskjellen var ikke vesentlig.

Klyngen er delt inn i fem undergrupper: mat og drikke, transport, overnatting, opplevelse og reisearrangør/tjenester. Opplevelse inneholder de tunge kultur- og opplevelsesinstitusjonene som Den Nationale Scene, Bergen Kino, Bergen Live og en rekke museum. Innenfor transport har vi etter beste evne forsøkt å inkludere kun den transportvirksomheten som er turistrelatert. Tide Buss som helhet er derfor ekskludert, mens underforetaket *Tide Buss avd. turbil Bergen* er inkludert. Det er utelukkende persontransport som inngår i undergruppen.

Tabell 41: Reiselivs- og opplevelsesklyngen i Bergensregionen - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	15 773
Omsetning	15 159 064
Verdiskaping	5 461 207
Driftsresultat	500 393
Årsresultat	463 055
Foretak	3 478

Tabell 42: Reiselivs- og opplevelsesklyngen i Hordaland - Presisjonstall

Nøkkeltall	
Ansatte	16 960
Omsetning	15 846 717
Verdiskaping	5 732 475
Driftsresultat	507 806
Årsresultat	464 119
Foretak	4 198

Tabell 43: Antall nyetableringer i reiselivs- og opplevelsesklyngen 2005-2012

År	Bergensregionen	Hordaland	Norge
2005	192	241	2 785
2006	213	254	2 935
2007	215	263	2 855
2008	215	254	3 077
2009	115	150	1 726
2010	161	179	1990
2011	167	196	2114
2012	164	190	2186

Tabell 44: Antall nyetableringer i reiselivs- og opplevelsesklyngen i prosent av Norge 2005-2012

År	Bergensregionen	Hordaland
2005	6.9 %	8.7 %
2006	7.3 %	8.7 %
2007	7.5 %	9.2 %
2008	7.0 %	8.3 %
2009	6.7 %	8.7 %
2010	8.1 %	9.0 %
2011	7.9 %	9.3 %
2012	7,5 %	8,7 %

Undergrupper

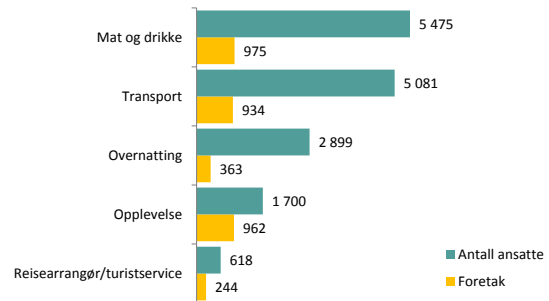
Fire av fem undergrupper har større omsetning i 2012 enn i 2011, unntaket var *mat og drikke*. Kun *overnatting* og *reisearrangører* hadde bedre årsresultat i 2012 enn i 2011. I forhold til 2011 har *reisearrangører* rykket opp på fjerdeplass med hensyn til driftsresultat, og har således fortrent *mat og drikke* til femteplass.

Mat og drikke og *transport* var de største undergruppene i 2012 – som i tidligere år - med hensyn til antall ansatte og antall foretak (figur 13).

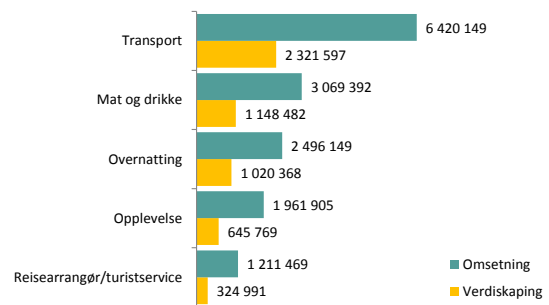
Transport hadde i 2012 en omsetning på 6,4 milliarder kroner og var den klart største undergruppen i henhold til inntekt. *Mat og drikke* hadde en omsetning på 3 milliarder kroner, mens *overnatting* hadde 2,5 milliarder kroner i omsetning. *Opplevelsesbaserte næringer* hadde 1,9 milliarder kroner i omsetning, men *reisearrangører* og *turistservice* hadde den laveste omsetningen med vel 1,2 milliarder kroner (figur 14). Verdiskapningen fulgte samme mønster som omsetningen.

Når det kommer til driftsresultat kommer *overnatting* og *transport* på topp med henholdsvis 164 og 121 millioner kroner. *Opplevelsesnæringene* kom her dårligst ut med knapt 52 millioner kroner i driftsresultat. Vi kan se av figurene 14 og 15 at *overnatting* i 2012 kunne vise til gode drifts- og årsresultater selv om næringen kom på tredjeplass med hensyn til omsetning og verdiskapning.

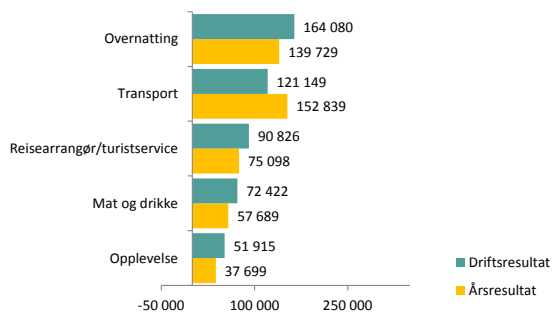
Figur 13: Antall ansatte og foretak fordelt på undergrupper

Figur 14: Omsetning og verdiskapning fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Figur 15: Driftsresultat og årsresultat fordelt på undergrupper, alle tall i 1000

Kommunerangering

Bergen er den klart største kommunen innenfor reiseliv- og opplevelsesklyngen. 86 prosent av alle ansatte arbeider i foretak lokalisert i Bergen, og 77 prosent av alle foretak er i Bergen. Som vist i foregående figurer er de to største undergruppene, målt i antall ansatte og foretak, *transport og mat og drikke*. De aller fleste transportforetakene er lokalisert i Bergen og har sin operative virksomhet fra byen og ut i distriktene. Det var flere ansatte i klyngen i Bergen i 2012 enn i 2011, omsetningen var 1 milliard kroner høyere, verdiskapningen var noe høyere og det var noen flere foretak. Driftsresultatet var derimot noe svakere i 2012 enn året før og årsresultatet var 245 millioner lavere.

Bergen har naturlig nok en svært dominerende rolle når det gjelder omsetning og verdiskaping. Klyngen i Bergen hadde i 2012 en omsetning på i underkant av 13,3 milliarder kroner og en verdiskaping på 4,7 milliarder kroner. Det er et stort sprang ned til de neste kommunene, som er Voss, Fjell, Os og Stord, i litt varierende rekkefølge for de ulike nøkkeltallene. Det er først og fremst ulike hotell som utgjør de ledende foretakene innenfor klyngen i disse omlandskommunene.

Bergen er som ventet eneste kommune hvor næringen har et drifts- og årsresultat på over 100 millioner kroner. I under halvparten av kommunene har klyngen et aggregert driftsresultat på over 1 million kroner i pluss. I en rekke av kommunene er det negative drifts- og årsresultat. Stord som i 2010 hadde negative resultat på henholdsvis 6,7 og 7,6 millioner kroner, hadde i 2011 snudd dette til gode positive resultat.

Tabell 45: Rangering av kommuner innenfor næringsklyngen for reiseliv og opplevelse

Antall ansatte	
Bergen	12 627
Voss	653
Fjell	613
Os	411
Stord	401
Omsetning	
Bergen	13 258 591
Voss	478 588
Os	278 095
Fjell	277 523
Stord	210 167
Verdiskaping	
Bergen	4 683 635
Voss	203 212
Fjell	125 470
Os	99 163
Stord	86 211
Driftsresultat	
Bergen	415 857
Fjell	31 065
Os	14 692
Voss	7 008
Stord	6 301
Årsresultat	
Bergen	397 543
Fjell	23 261
Os	16 033
Stord	9 672
Osterøy	5 256
Antall foretak	
Bergen	2 174
Voss	226
Fjell	155
Stord	129
Askøy	124

Sammenligning av satsingsnæringene

Rangering av sammenligningstall

De fem satsingsnæringene i Bergensregionen tilhører vidt forskjellige segmenter av næringslivet. Avstanden fra olje- og gassvirksomhet til scenekunst er lang, og det er urimelig å tro at f.eks. kultur og media noen gang vil kunne ha like stor verdiskaping som energiklyngen. Likevel kan en rangering av de ulike næringsklyngene gi nyttig informasjon.

Det er verdt å merke seg at i noen tilfeller er det samme foretaket inkludert i flere klynger. Dette gjelder spesielt for utstørs- og tjenesteleverandører i energiklyngen og den maritime klyngen, da disse ofte leverer produkt og tjenester som kan benyttes innenfor begge næringer. Det er dermed ikke mulig å addere tallene i tabell 46 og 47 uten at enkelte foretak regnes med to ganger.

Olje- og energi og *maritim* var vinnerne i 2012 i forhold til resultatene i 2011, mens *marin* var den store taperen. Basert på sammenligningstallene, var *energiklyngen* også i 2012 den største arbeidsgiveren i Bergensregionen med 17 354 personer ansatt i klyngen. Når det gjelder antall foretak, var det *kultur og media* som kom på topp med flere foretak alene enn de resterende fire klyngene til sammen. Hovedårsaken til det er at klyngen inkluderer svært mange enkeltpersonforetak.

Den *maritime klyngen* kunne vise til størst omsetning med vel 60,7 milliarder kroner fulgt av *energiklyngen* med en omsetning på vel 58 milliarder kroner. I 2011 var forholdet omvendt. Verdiskapingen var klart størst innenfor *energiklyngen*. *Energiklyngen* og den *maritime klyngen* hadde klart best driftsresultat i 2012, og begge forbedret resultatet vesentlig fra året før. Når det gjelder årsresultatet kom den *marine klyngen* også i 2012 på topp, men med et betydelig svakere resultat enn i 2011.

Tabell 46: Rangering av satsingsnæringene i Bergensregionen - Sammenligningstall

Antall Ansatte	
Olje og energi	17 354
Reiseliv og opplevelse	14 615
Maritim	12 918
Kultur og media	4 865
Marin	4 272
Omsetning	
Maritim	60 765 211
Olje og energi	58 177 513
Marin	32 855 839
Reiseliv og opplevelse	12 180 103
Kultur og media	9 796 142
Verdiskaping	
Olje og energi	18 172 691
Maritim	12 702 109
Marin	4 335 783
Reiseliv og opplevelse	4 064 955
Kultur og media	3 347 008
Driftsresultat	
Olje og energi	5 494 226
Maritim	3 446 636
Marin	1 356 771
Kultur og media	471 748
Reiseliv og opplevelse	279 671
Årsresultat	
Marin	4 583 182
Maritim	4 368 960
Olje og energi	2 966 912
Kultur og media	882 153
Reiseliv og opplevelse	249 316
Antall foretak	
Kultur og media	7 826
Reiseliv og opplevelse	3 311
Olje og energi	1 114
Maritim	1 104
Marin	796

Rangering av presisjonstall

Tabell 47 viser rangeringen av næringene basert på presisjonstallene. Den største forskjellen mellom tallsettene er at *energiklyngen* (olje og energi) har økt svært mye i økonomisk størrelse. Etter estimering av aktivitet i Bergensregionen fra foretak med juridisk adresse andre steder, er omsetningen på vel 211 milliarder og verdiskapingen på 43,5 milliarder kroner. Omsetning i energiklyngen svar i 2012 større enn de fire andre næringsklyngene til sammen. I skarp kontrast til energiklyngen er presisjonstallene til Den marine klyngen lavere enn sammenligningstallene. Dette skyldes at en rekke av de største foretakene i Bergensregionen har en vesentlig aktivitet utenfor regionen. Utviklingen i forhold til 2011 følger i hovedsak samme mønster som for sammenligningstallene; med andre ord at energi og maritim er vinnere, og marin er taper. Ingen klynger hadde minus-resultat i 2012.

Målt i antall ansatte viser presisjonstallene at *olje og energi* ligger klart på topp med 32 585 ansatte, fulgt av *maritim* med 22 641 ansatte. Begge klyngene hadde flere ansatte i 2012 enn i 2011.

Energiklyngen tronet som nevnt suverent på topp når det kommer til omsetning med over 211 milliarder kroner. Det var et stort sprang ned til *maritim* med sine 90,8 milliarder kroner i omsetning, og videre ned til marin med 27,6 milliarder kroner. *Energiklyngen* var også på topp i verdiskaping med maritim på annenplass, den samme situasjonen var det også for drifts- og årsresultat. Når det gjelder årsresultatet var der en del rokkeringer i forhold til året før; *maritim* rykket opp fra 5. til 2. plass, *marin* rykket ned fra 2. til 3. plass, *kultur* rykket opp fra 5. til 4. plass og byttet med det plass med *reiseliv og opplevelse*.

Kultur og media har flest foretak med i alt 7 914, mens marin hadde færrest med 900.

Tabell 47: Rangering av satsingsnæringene i Bergensregionen - Presisjonstall

Antall ansatte	
Olje og energi	32 585
Maritim	22 641
Reiseliv og opplevelse	15 773
Kultur og media	5 032
Marin	3 491
Omsetning	
Olje og energi	211 371 337
Maritim	90 815 798
Marin	27 650 525
Reiseliv og opplevelse	15 159 064
Kultur og media	8 998 547
Verdiskaping	
Olje og energi	43 525 915
Maritim	21 211 582
Reiseliv og opplevelse	5 461 207
Marin	3 315 901
Kultur og media	3 187 197
Driftsresultat	
Olje og energi	22 468 535
Maritim	4 939 684
Marin	844 587
Reiseliv og opplevelse	500 393
Kultur og media	414 320
Årsresultat	
Olje og energi	20 256 935
Maritim	5 632 710
Marin	4 105 874
Kultur og media	581 147
Reiseliv og opplevelse	463 055
Antall foretak	
Kultur og media	7 914
Reiseliv og opplevelse	3 478
Olje og energi	1 494
Maritim	1 317
Marin	900

Sammensetning av verdiskapingsmål

Figur 16 viser sammensetningen av verdiskapingen for de fem satsingsnæringene. Figuren viser med tydelig at det er store forskjeller i kapitalintensitet mellom de fem næringsklyngene. Med unntak av energiklyngen stammer hovedtyngden av verdiskaping fra lønnsmidler til de ansatte.

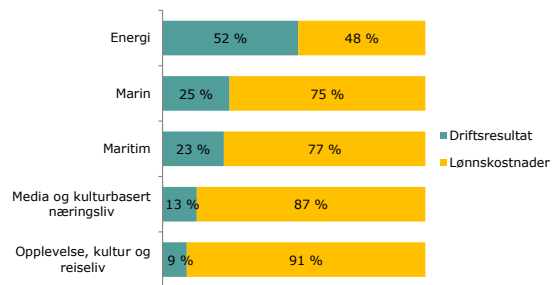
Den *marine klyngen* var i en særklasse i 2011 med 49 prosent av verdiskapingen generert gjennom positive driftsresultat, i 2012 var denne andelen redusert til 25 prosent. *Energiklyngen* som i 2011 hadde 41 prosent av verdiskapingen fra positive driftsresultat, økte denne andelen til 52 prosent. Den *maritime klyngen* hentet i 2011 12 prosent av verdiskapingen fra driftsresultat, i 2012 var denne andelen økt til 23 prosent.

Media- og kulturbaserte næringer og opplevelse, kultur og reiseliv henter typisk hoveddelen av sin verdiskaping gjennom lønnskostnader til ansatte. I 2012 var kun 13 prosent av verdiskapingen innen *media- og kulturbaserte næringer* generert gjennom driftsresultat, innen *opplevelse, kultur og reiseliv* lå denne andelen på 9 prosent.

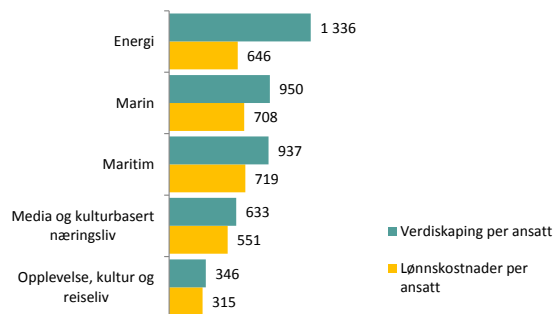
Figur 17 viser verdiskaping og lønnskostnader per ansatt innenfor de ulike næringene i Bergensregionen. Verdiskapingen per ansatt var i 2012 høyest innenfor energiklyngen, etterfulgt av den marine klyngen og den maritime klyngen. I 2011 hadde den marine klyngen høyest verdiskaping per ansatt, med energiklyngen på annenplass.

Lønnskostnader per ansatt representerer et minimumsmål for produktivitet i næringen. Dersom lønnskostnadene per ansatt er høyere enn verdiskaping per ansatt, taper foretaket penger og svekkes gradvis. Av figur 17 ser vi at alle næringsklyngene i Bergensregionen i 2012 hadde en høyere verdiskaping per ansatt enn lønnskostnader. Vi minner om at snittet er regnet ut fra regnskapspliktige foretak, og inkluderer følgelig ikke enkeltpersonforetak, hvor lønnsuttakene trolig er lavere.

Figur 16: Sammensetning av verdiskapingsmålet for klyngene i Bergensregionen - Presisjonstall

Figur 17: Verdiskaping og lønnskostnader per ansatt for klyngene i Bergensregionen - Presisjonstall

Eksportfylket Hordaland

Statistisk Sentralbyrå har siden 1997 publisert tall for tradisjonell vareeksport etter produksjonsfylke. Tradisjonelle varer omfatter alle varer utenom skip, oljeplattformer, råolje og naturgass. Hordaland har i forrige tiårsperiode opplevd en markant økning i eksportverdi. I 1999 ble det eksportert tradisjonelle varer til en verdi av 19,6 milliarder kroner, mens tilsvarende tall for 2012 var 64 milliarder kroner. Økningen i perioden 1999-2012 har vært på 200 prosent. Dette er vist i figur 18.

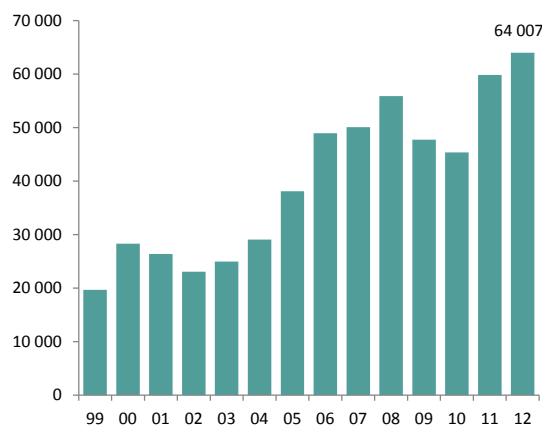
Figur 19 viser at 2012 ble et bedre år enn 2011 for halvparten av landets fylker, og dårligere for den andre halvparten. Hordaland hadde en prosentvis endring på kun seks prosent i fra 2011 til 2012, men sett i forhold til fylkets dominerende stilling som det ledende eksportfylket (inkl. petroleumseksport) er dette snakk om store beløp. Det kan også nevnes at 2011 var et meget godt eksportår for Hordaland.

Hordalands andel av landets samlede eksport av tradisjonelle varer steg fra 10,7 prosent i 1999 til 15,7 prosent i 2009. Etter en nedgang i 2010 økte andelen til 17 prosent i 2011 og videre til 18 prosent i 2012. Dette framgår av figur 20.

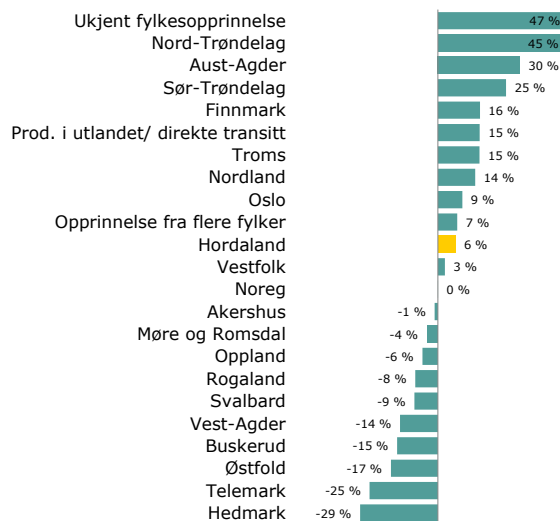
I de nasjonale tallene inngår også eksport av varer med flere produksjonsfylker, varer med ukjent produksjonsfylke og norsk eksport av varer produsert i utlandet. Dersom man ekskluderer disse kategoriene, og kun ser på verdi av varer som faktisk er fordelt på fylker, er Hordalands andel rett over 20 prosent

Hordaland er fortsatt det største eksportfylket i Norge, en stilling Hordaland har hatt siden år 2000. Det er i hovedsak kystfylkene som rangerer høyest på den nasjonale fordelingen. De 3 største eksportfylkene er Hordaland, Rogaland og Møre og Romsdal.

Figur 18: Utvikling i eksportverdi av tradisjonelle varer fra Hordaland 1999-2012, tall i millioner

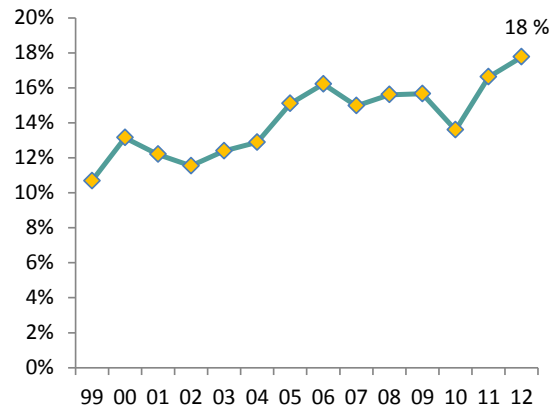

Figur 19: Prosentvis endring i eksportverdi av tradisjonelle varer fra 2010 til 2011

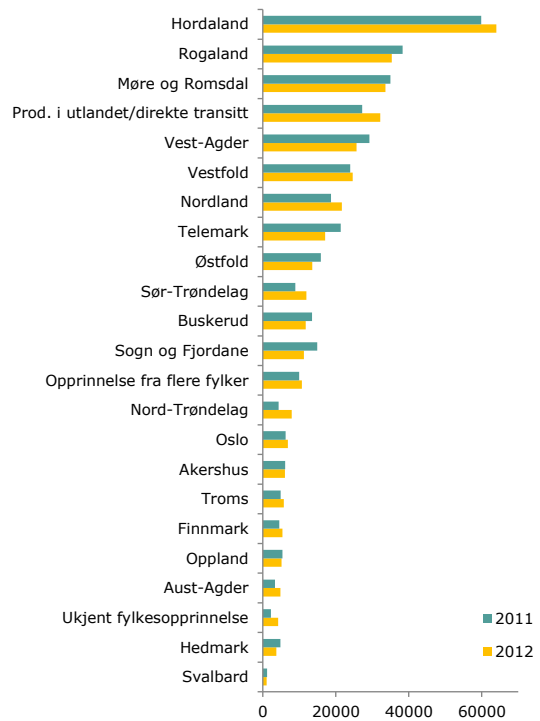

Samtlige av de viktigste eksportfylkene kunne vise til bedre resultat i 2011 enn i 2010. Hordaland gjorde det vesentlig bedre i 2012 enn året før, på tross av at 2011 var et forholdsvis godt eksportår for fylket. Dette vises i figur 21.

Figur 20: Hordalands andel av nasjonal eksportverdi 1999-2011

Figur 21: Rangering av fylkene etter eksportverdi 2009 og 2011, i millioner kroner

2008–2012 - en sammenligning

Hva forklarer variasjonene

Variasjonene som i perioden 2008 - 2012 kan stort sett forklares ved tre forhold:

- 1) reelle fluktusjoner, som må regnes som mest interessant i et komparativt perspektiv.
- 2) endringer som skyldes forhold ved bedriftenes plassering på næringskoderdriftene. Det er flere eksempler på bedrifter som i perioden mellom 2008 og 2012 har forandret NACE-kode og i enkelte tilfeller derfor har blitt klassifisert i en annen klynge eller undergruppe. Dette har i enkelte tilfeller hatt konsekvenser for størrelsen på de ulike gruppene i negativ eller positiv retning.
- 3) I noen tilfeller har ideas2evidence etter samråd med BRB gjennomført endringer i hvordan selskaper skal klassifiseres og hvilke type foretak som skal inkluderes i undergruppene. Dette gjelder spesielt en omlegging for næringsgruppene media og kulturbasert næringsliv og reiseliv og opplevelse i 2009. Disse omdisponeringene ble kommentert i detalj i rapporten for 2009, og vil derfor i begrenset grad omtales her.

Denne sammenligningen fokuserer på variasjoner som skyldes reelle endringer, men andre årsaker nevnes der det er relevant.

Energisektoren

Den positive utviklingen til energiklyngen over tid, fortsetter. Omsetningen økte med 9,5 milliarder kroner i Bergensregionen i forhold til 2011, og totalen på 211 milliarder er kun 10 milliarder lavere enn toppåret 2008. Antall ansatte, verdiskaping og driftsresultat økte også. Årsresultatet gikk imidlertid tilbake med 3,5 milliarder kroner.

Topp 10-listen består ikke overraskende av de samme bedriftene som i 2011, og de leverer mye av de samme tallene. Det er likevel verdt å merke seg at Statoil ASA avdeling Bergen økte omsetningen med 4,6 milliarder kroner i forhold til 2011. Selv om omsetningsnivået nærmer seg 2008-nivået er det ingen andre indikatorer som gjør det. I 2008 leverte klyngen for eksempel et driftsresultat på 51 milliarder kroner. Til sammenligning var driftsresultatet for 2012 på 20,5 milliarder kroner. Dette reflekterer at marginene er blitt mindre innen deler av klyngen.

Utviklingen i energiklyngen i Hordaland følger samme mønster som klyngen i Bergensregionen.

Tabell 48: Energiklyngen i Bergensregionen og Hordaland – presisjonstall for 2008-2012

		2008	2009	2010	2011	2012
BRB	Ansatte	26 699	27 433	27 800	29 772	32 585
	Omsetning	220 944 039	155 448 040	165 258 060	201 493 246	211 371 337
	Verdiskaping	72 426 167	32 578 776	31 345 330	40 944 645	43 525 915
	Driftsresultat	51 102 199	8 374 935	10 371 256	16 802 202	22 468 535
	Årsresultat	16 613 986	10 922 251	9 398 108	19 697 442	20 256 935
	Foretak	1 337	1 314	1 361	1 471	1 494
Hordaland	Ansatte	29 810	30 269	30 466	33 162	34 649
	Omsetning	230 141 074	163 948 929	173 408 272	210 580 726	217 286 631
	Verdiskaping	75 305 725	35 504 447	33 839 689	44 233 489	45 727 089
	Driftsresultat	52 452 456	9 708 424	11 471 690	18 010 188	23 472 238
	Årsresultat	17 329 991	12 304 749	10 505 887	20 270 554	20 870 583
	Foretak	1 696	1 669	1 743	1 799	1 823

Den maritime klyngen

Den maritime klyngen har vokst i hele perioden fra 2008. Dette gjelder både Bergensregionen og Hordaland. Samtlige nøkkeltall var i 2012 langt bedre enn de to foregående årene, og tallene for omsetning og verdiskaping var på høyde med toppåret 2008.

Tallet på ansatte i Bergensregionen har økt i hele perioden fra 2008 til 2012, og var i 2012 på 22 641. Dette skyldes ikke minst at utstørsprodusenter i Bergen som Bergen Engines økte med 132 ansatte i forhold til fjoråret og One Subsea Processing økte med 115.

Omsetningen var i 2012 på 90,8 milliarder kroner – mot 78,4 i 2011. Den maritime klyngen i Bergensregionen hadde i 2012 en samlet verdiskaping på 21,2 milliarder kroner, en økning på 5,4 milliarder kroner fra året før. Det samlede driftsresultatet var på 4,9 milliarder kroner, mot i underkant av 2 milliarder kroner i 2011. I 2011 hadde klyngen i Bergensregionen et negativt årsresultat på nesten 800 millioner kroner, i 2012 var årsresultatet på 5,6 milliarder kroner. Den viktigste årsaken til dette var at noen store aktører som Norship og Odfjell ASA forbedret resultatene sine vesentlig fra 2011 til 2012.

Tabell 49: Den maritime klyngen i Bergensregionen og Hordaland – presisjonstall for 2008-2012

		2008	2009	2010	2011	2012
BRB	Ansatte	18 852	18 608	19 706	20 585	22 641
	Omsetning	89 684 017	77 226 525	71 910 728	78 408 399	90 815 798
	Verdiskaping	21 472 644	18 148 515	16 041 271	15 834 878	21 211 582
	Driftsresultat	8 370 477	3 764 236	2 976 901	1 986 656	4 939 684
	Årsresultat	19 562 673	10 990 079	2 552 216	-782 171	5 632 710
	Foretak	1 292	1 290	1 270	1 342	1 317
Hordaland	Ansatte	21 207	20 856	21 720	22 562	24 315
	Omsetning	97 316 144	84 122 456	77 503 785	84 046 289	96 750 142
	Verdiskaping	23 180 267	20 254 513	17 785 563	17 618 702	22 920 782
	Driftsresultat	8 632 282	4 382 552	3 468 060	2 377 149	5 333 895
	Årsresultat	19 357 984	12 349 345	3 258 109	-509 823	6 226 835
	Foretak	1 471	1 455	1 441	1 513	1 486

Tabell 50: Den marine klyngen i Bergensregionen og Hordaland – presisjonstall for 2008-2012

		2008	2009	2010	2011	2012
BRB	Ansatte	3 077	3 258	3 357	3 312	3 491
	Omsetning	20 533 899	23 342 117	32 206 798	29 777 645	27 650 525
	Verdiskaping	2 805 878	3 595 955	5 078 369	4 986 769	3 315 901
	Driftsresultat	875 045	1 631 466	2 856 610	2 462 171	844 587
	Årsresultat	192 485	2 098 808	4 043 056	6 263 438	4 105 874
	Foretak	898	860	855	916	900
Hordaland	Ansatte	3 680	3 866	4 129	3 913	4 214
	Omsetning	21 513 076	24 512 126	34 650 862	32 244 353	30 964 411
	Verdiskaping	3 051 546	4 000 937	6 057 815	5 639 680	4 075 344
	Driftsresultat	901 234	1 787 455	3 446 560	2 649 433	1 109 793
	Årsresultat	89 610	2 333 683	4 586 906	6 357 134	4 344 243
	Foretak	1 198	1 171	1 166	1 214	1 191

Den marine klyngen

I motsetning til energiklyngen og den maritime klyngen opplevde den marine klyngen i Bergensregionen (BRB) og Hordaland en solid opptur i perioden 2008-2010. I 2011 stoppet den positive utviklingen opp, med unntak av årsresultat og antall foretak. I 2012 var samtlige nøkkeltall dårlige enn fjorårets med unntak av at antall ansatte hadde vokst noe.

Omsetning, verdiskapning og driftsresultat har vist en klar synkende tendens siden 2010. Det samlede driftsresultatet var i 2012 nede i knapt 844,6 millioner kroner mot 2,6 milliarder kroner i 2011, og har ikke vært lavere i hele perioden fra 2008. Årsresultatet for klyngen lå derimot på 4,1 milliarder kroner og var det nest høyeste i perioden bare slått av resultatet i 2011. Økningen fra 2010 til 2011, for både Bergen og BRB, skyldes en adresseendring til et holdingselskap i Marine Harvest gruppen.

Det er oppdrettssektoren som har vært den primære faktoren bak den positive utviklingen i perioden fra 2008 til og med 2010. Denne positive utviklingen påvirket en rekke av kommunene i BRB, men spesielt Bergen.

Foretakene i den marine klyngen i Bergen snudde et negativt årsresultat på 134 millioner kroner i 2008 til et positivt resultat på knapt 1,2 milliarder kroner i 2009, 1,8 milliarder kroner i 2010, og hele 4,3 milliarder kroner i 2011. I 2012 var det samlede årsresultatet redusert til 3,4 milliarder kroner (jf tabell 27).

Media- og kulturklyngen

Det media- og kulturbaserte næringslivet (jf. tabell 51) i BRB har hatt en økning i omsetning fra 2009 til 2012 hvor den havnet på i underkant av 9 milliarder kroner. Den samlede verdiskapningen har hatt en positiv utvikling fra 2008 til 2012. Driftsresultatet var i 2012 noe lavere enn de to foregående årene, og lå på vel 400 millioner kroner. Årsresultatene har variert kraftig i perioden. Mens resultatet for 2011 var klart bedre enn i 2010, så var resultatet for 2012 langt svakere enn i 2011.

Tallet på ansatte i det media- og kulturbaserte næringslivet i Bergensregionen har blitt noe redusert i perioden og lå i 2012 på 5032, samtidig som antall foretak har hatt en økende tendens i perioden og lå i 2012 på 7914.

Tabell 51: Media og kulturbasert næringsliv i Bergensregionen og Hordaland – presisjonstall for 2008-2012

		2008	2009	2010	2011	2012
BRB	Ansatte	5 853	5 262	5 197	5 182	5 032
	Omsetning	9 118 659	8 070 879	8 562 987	8 978 808	8 998 547
	Verdiskapning	2 987 787	2 788 998	2 852 971	3 133 058	3 187 197
	Driftsresultat	285 971	246 964	458 107	489 737	414 320
	Årsresultat	373 091	2 061 594	727 628	1 352 382	581 147
	Foretak	910 (+5753 ENK o.l.)	639 (+5 865 ENK o.l.)	7 136	7 465	7 914
Hordaland	Ansatte	6 427	5 698	5 610	5 381	5 231
	Omsetning	9 592 089	8 435 361	8 930 543	9 206 777	9 211 419
	Verdiskapning	3 193 762	2 941 073	3 011 902	3 203 136	3 254 276
	Driftsresultat	309 683	262 806	478 990	491 035	416 269
	Årsresultat	384 992	2 073 732	742 516	1 353 136	581 612
	Foretak	1 035 (+6321 ENK o.l.)	714 (+6394 ENK o.l.)	7 788	7 924	8 397

Reiselivs- og opplevelsesklyngen

For reiselivs- og opplevelsesbaserte næringer var 2012 et forholdsvis godt år med en økning antall ansatte, høyere omsetning og større verdiskapning enn de fire forutgående årene. Det samlede driftsresultatet var noe lavere enn i 2011, men høyere enn i 2008, 2009 og 2010. Det samlede årsresultatet i 2012 var lavere enn i 2011 og 2009, men høyere enn i 2010 og 2008. Antall foretak vokste jevnt fra 2008 til 2012, og lå i 2012 på 3 478. Dette er vist i tabell 52.

Bergensregionen har en dominerende plass innen reiseliv- og opplevelsesbaserte næringer i Hordaland. Av en total omsetning i fylket på 15,8 milliarder kroner utgjorde næringene i Bergens-

regionen 15,1 milliarder kroner. Det samme forholdet gjør seg gjeldende når det kommer til verdiskapning; den samlede verdiskapningen i Hordaland lå i 2012 på 5,7 milliarder kroner, Bergensregionene alene hadde 5,4 milliarder kroner. Bergensregionens dominerende posisjon skyldes selvsagt at de populære reisedestinasjonene Bergen og Voss ligger i denne regionen.

Når det gjelder undergruppene er det relativ stabilitet mellom årene sammenlignet med de øvrige satsingsnæringene. Et unntak er undergruppen transport som opplever store svingninger enkelte år

Tabell 52: Reiseliv og opplevelsesklyngen i Bergensregionen og Hordaland – presisjonstall for 2008-2012

		2008	2009	2010	2011	2012
BRB	Ansatte	13 072	13 020	12 782	15 147	15 773
	Omsetning	11 677 049	12 849 562	11 288 379	14 357 852	15 159 064
	Verdiskapning	4 264 218	4 756 433	4 085 209	5 310 588	5 461 207
	Driftsresultat	374 518	302 891	386 395	552 287	500 393
	Årsresultat	342 300	551 977	346 038	690 034	463 055
	Foretak	2 615	3 006	3 195	3 431	3 478
Hordaland	Ansatte	14 698	14 648	14 488	16 105	16 960
	Omsetning	12 644 149	13 786 427	12 253 292	14 895 157	15 846 717
	Verdiskapning	4 648 872	5 126 092	4 477 008	5 512 282	5 732 475
	Driftsresultat	389 508	329 522	399 707	563 872	507 806
	Årsresultat	307 279	481 898	340 049	716 639	464 419
	Foretak	3 494	3 961	4 173	4 131	4 198

Data og metoder

Business Region Bergen har engasjert ideas2evidence til å beregne nøkkeltall for følgende satsingsnæringer i regionen: 1) maritim, 2) marin, 3) olje, gass og energi, 4) kultur og media, og 5) reiseliv og opplevelse. Formålet ved prosjektet har vært å utvikle autorative nøkkeltall med høy presisjon, samtidig som tallene skal kunne sammenlignes med andre geografiske regioner. Det har også vært en målsetning å utvikle en metodikk for gjentakelse av prosjektet ved senere anledninger.

Innledende valg

ideas2evidence har valgt en metode hvor økonomiske tall fra enkeltforetakene innenfor hver næringsklynge aggregeres opp til samlede nøkkeltall for hele klyngen. Alle økonomiske tall er hentet fra Brønnøysundregistrene via foretaksdatabasen RavnInfo. Tallene i denne databasen er bearbeidet og kvalitetssikret av selskapet Dun & Bradstreet. Alle økonomiske tall er fra 2012, som er sist tilgjengelige regnskapsår. Tall for ansatte i RavnInfo hentes fortløpende fra Arbeidsgiver- og arbeidstakerregisteret (AA-registeret) og er korrekte per januar 2013.

De fleste næringsbeskrivelser benytter seg av Statistisk Sentralbyrås standard for næringsgruppering – NACE. Dette er en internasjonal standard som benyttes i Europa. Alle foretak i Norge er klassifisert i henhold til det femsifrede kodeverket. De fire første sifrene er identiske i alle land, mens det femte sifferet gir mulighet for nasjonale variasjoner. NACE-kodene er dermed et godt utgangspunkt for å avgrense hvilke bedrifter som inngår i ulike næringer. Kodeverket er imidlertid basert på et strikt bransjeperspektiv og dårlig egnet for å beskrive næringsklynger som ofte går på tvers av etablerte bransjer. For å kompensere for dette har ideas2evidence gjennomført et omfattende kvalitativt arbeid for å

identifisere foretak som inngår i næringsklyngene, men som er registrert under andre næringskoder enn de man normalt inkluderer i klyngene.

En slik kvalitativ fremgangsmåte er tidkrevende, og har innenfor rammene av prosjektet bare vært gjennomførbart for Hordaland og Bergensregionen. For å kunne levere både sammenlignbare tall mellom geografiske områder, men også en presis beskrivelse av de lokale næringene i Bergensregionen og Hordaland, har ideas2evidence derfor utarbeidet to separate sett med nøkkeltall:

1. Nøkkeltall som utelukkende er basert på de næringskoder vi har identifisert som en del av den aktuelle næringsklyngen. Denne fremgangsmåten gir et godt sammenligningsgrunnlag med alle andre geografiske områder.
2. Nøkkeltall som er basert på de samme næringskodene som i punktet over, men som også er bearbeidet manuelt for å gi en så presis beskrivelse av næringen som mulig. Siden et slikt kvalitativt arbeid ikke er gjort for landet som helhet, finnes det ikke sammenligningsgrunnlag for andre geografiske enheter.

Nøkkeltallene er utarbeidet etter et klyngeperspektiv. Per definisjon er det dermed plausibelt at både enkeltforetak og hele næringskoder inngår i flere næringsklynger, spesielt gjelder dette for utstyrsprodusenter og tjenesteleverandører.

Nøkkeltall

Ideas2evidence har på spesifikasjon fra Business Region Bergen beregnet følgende nøkkeltall:

- Antall ansatte
- Omsetning
- Verdiskaping
- Driftsresultat
- Årsresultat

- Antall foretak
- Antall nyetableringer
- Eksporttall

For utregning av verdiskaping har vi benyttet følgende definisjon:

$$\text{Verdiskaping} = \text{Driftsresultat} + \text{lønnskostnader}$$

Næringens verdiskaping blir da den aggregerte verdiskapingen for alle foretakene i regionen. En vesentlig egenskap ved denne definisjonen er at den ikke inkluderer varer og tjenester som blir benyttet i produksjon. Man unngår dermed dobbelttelling av disse innsatsfaktorene. Dette er spesielt viktig dersom man ønsker å sammenligne næringer som i stor grad kjøper varer og tjenester av hverandre. Begrepet fanger også opp avlønningen til de viktigste interessentene i næringen (Jakobsen, 2007):

- De ansatte gjennom lønn
- Kommunene og staten gjennom inntektsskatt, arbeidsgiveravgift og selskapskatt
- Kreditorer gjennom renter på lån
- Eierne gjennom overskudd etter skatt

Denne definisjonen av verdiskaping er identisk med inntektsmetoden for utregning av BNP (SSB.no)

Driftsresultatet er resultatet av driftsaktivitetene i foretakene. Posten kommer etter driftsinntekter og driftskostnader og er uavhengig av de finansielle og ekstraordinære postene.

Årsresultatet er resultatet etter ordinære poster, ekstraordinære poster og skatt. De ekstraordinære postene omfatter også finansinntekter og finanskostnader.

Beregningsmåte, sammenligningstall

Næringskodene som er inkludert innenfor hver næring, er valgt i dialog med relevante nettverksorganisasjoner og en grundig

litteraturstudie av forskningsrapporter og offentlige dokumenter. Oversikt over hvilke koder som inngår i de ulike næringsklyngene, er inkludert til slutt i dette kapittelet.

Etter identifikasjonen av næringskodene, er disse brukt for å hente ut økonomiske tall for alle foretak innenfor de ulike næringene. Denne prosedyren er gjennomført for tre geografiske områder: Bergensregionen, Hordaland og Norge.

De økonomiske tallene fra foretakene er deretter summert for å gi en aggregert beskrivelse av de fem næringene i Bergensregionen, Hordaland og Norge. Fordi nøyaktig samme fremgangsmåte er benyttet for de tre geografiske nivåene, er tallene egnet til sammenligninger. For eksempel er det mulig å beregne hvor stor andel Bergensregionen utgjør av Norge som helhet.

Beregningsmåte, presisjonstall

Den presise fremstillingen av næringene tar utgangspunkt i arbeidet som ble gjort for sammenligningstallene beskrevet over. I tillegg har Ideas2evidence gjort et omfattende kvalitativt arbeid for å identifisere foretak som er en naturlig del av næringsklyngen, men som ikke fanges opp av de relevante næringskodene. Typiske eksempler er IT-bedrifter som utelukkende leverer programvare til oljebransjen eller forsikringsselskap som bare fokuserer på maritim virksomhet. Kravet for å være en del av en klynge er at en betydelig andel av foretakets virksomhet er rettet mot klyngens virksomhet. Ideas2evidence gjennomførte en større revisjon av de kvalitative kildene for forrige års rapport. Følgende kilder ble brukt i det kvalitative arbeidet:

Tabell 53: Kilder for kvalitativt identifiserte foretak

Næring	Kilder
Olje, gass og energi	Proff, Nortrade, ideas2evidence, NCE Subsea
Maritim	Lloyds World Shipping Encyclopedia, Proff, Nortrade
Marin	Proff, Nortrade, Piscus
Reiseliv og opplevelse	Proff, Travelindex, medlemsliste Bergen Reiselivslag
Kultur og media	Proff, ideas2evidence

Om kildene

Proff: Foretaksdatabase drevet av Eniro Norge. Databasen har i tillegg til klassifisering på næringskoder, en delvis klassifisering innenfor bransjekategorier. Alle relevante bransjekategorier er gjennomgått og foretakene er kontrollert opp mot næringskoder for å unngå en dobbel inkludering.

Nortrade: Nortrade er Norges offisielle eksportportal, etablert i 1996 av Norwegian Trade Council. Inneholder over 4 000 eksportforetak, kategorisert etter næring. Alle relevante kategorier er gjennomgått og bedriftene er kontrollert opp mot næringskoder for å unngå en dobbel inkludering.

Ideas2evidence: Vi har selv gjennomført flere næringskartlegginger som har identifisert relevante foretak for nøkkeltallsprosjektet. Dette gjelder blant annet rapport 1:2009 – *Innholdsrevet teknologitvilling og teknologidrevet innholdsutvikling – En kartlegging av utvalgte bedrifter og FoU-miljøer i Bergensregionen* (Kultur og media) og rapport 1:2010 – *Klimabyen Bergen – En kartlegging av klimarelaterte aktiviteter og kompetanse i Bergensregionen*.

NCE Subsea: Foretaksliste fra internrapporten *Verdiskaping på bunn – en økonomisk analyse av subseaklyngen i Bergensregionen*

Lloyds World Shipping Encyclopedia: Et oppslagsverk for maritime virksomheter på verdensbasis som oppdateres kontinuerlig. Driftes og leveres av Lloyd's Register Fairplay, et av verdens ledende klassifikasjon- og risikovurderingsfirma.

Piscus: Innkjøpsregister for fiskerinæringen. Tjenesten er levert av Findexa Forlag. Alle relevante kategorier er gjennomgått og foretakene er kontrollert opp mot næringskoder for å unngå en dobbel inkludering.

Travelindex: Presenterer etter eget utsagn alle reiselivsbedrifter i Norge. Tjenesten er levert av Findexa Forlag. Alle relevante kategorier er gjennomgått og foretakene er kontrollert opp mot næringskoder for å unngå en dobbel inkludering.

Bergen Reiselivslag: Medlemsliste hentet fra organisasjonens nettside. Alle foretak er kontrollert opp mot næringskoder for å unngå en dobbel inkludering.

Det kvalitative arbeidet har identifisert 444 foretak som ikke ville vært tatt med dersom man baserte seg på rene næringskoder. Det er vår oppfatning at denne prosessen gir et bedre og mer presist bilde av næringsklyngene.

Tabell 54: Fordeling av kvalitativt identifiserte foretak

Næring	Antall
Olje, gass og energi	133
Maritim	158
Marin	59
Reiseliv og opplevelse	53
Kultur og media	41

Hovedkontorproblematikk

All økonomisk aktivitet for et foretak blir registrert på hovedkontorets juridiske adresse. Dette medfører at virksomhet som foregår i Bergensregionen ofte blir registrert i andre

regioner. Størst betydning har dette for olje- og gassindustrien, hvor flere av de tunge aktørene har juridisk adresse og hovedkontor i Stavanger eller Oslo, men stor aktivitet i Bergensregionen.

For å identifisere hvilke foretak dette omfatter, er det brukt tall over ansatte på bedriftsnivå fra Statistisk Sentralbyrå. Et foretak kan være inndelt i flere bedrifter. Bedriftene i et foretak har ansatte registrert på fysisk arbeidssted og ikke foretakets juridiske adresse. Dermed er det mulig å identifisere hvor mange av for eksempel Statoil sine ansatte som arbeider ved avdelinger i Bergensregionen eller Hordaland. Utvalgsriteriet for datauttrekket hos SSB var alle bedrifter innenfor de relevante næringskodene som hadde over fem ansatte i Bergensregionen/Hordaland. Basert på disse tallene var det enkelt å identifisere hvilke foretak som hadde hovedkontor utenfor regionen, men bedrifter innenfor regionen. Det eneste manuelle identifiseringen vi har gjennomført gjelder Statoils gassanlegg på Kollsnes. Det er ikke skilt ut som egen bedrift og tall fra SSB var således ikke tilgjengelig. Vi fikk derfor den nødvendige informasjon oppgitt etter kontakt med Statoil Kollsnes.

Med utgangspunkt i denne informasjonen, ble det beregnet forholdstall mellom antall ansatte i Hordaland og totalt antall ansatte i foretaket. Disse forholdstallene ble deretter brukt til å estimere andeler av økonomisk virksomhet som tilfaller Hordaland. Dersom et foretak har 25 prosent av sine ansatte i Hordaland, vil 25 prosent av omsetning etc. registreres i Hordaland. En slik estimeringsmetode er basert på en forutsetning om at alle ansatte bidrar like mye til den økonomiske virksomheten i foretaket uansett hvor i landet de er plassert. Det presiseres at alle estimeringer som dette har unøyaktigheter og ikke må behandles som absolutte sannheter.

Hovedkontorproblematikken går begge veier. Flere foretak med hovedkontor i regionen har virksomhet utenfor Hordaland. For å ikke overestimere tallene ved å kun behandle hovedkontorproblematikken til fordel for regionen, har vi undersøkt de 20 største foretakene innenfor hver næring. Dersom foretaket hadde aktivitet utenfor regionen har de fått redusert sin økonomiske aktivitet etter samme estimeringsmetode som beskrevet over. Ideelt sett burde alle foretak i Hordaland vært undersøkt, men arbeidsmengden det krever ligger utenfor rammene av dette prosjektet. Vi tror imidlertid at vi, ved å undersøke de 20 største bedriftene i hver næring, har identifisert de foretakene som er av en slik størrelse at de kan påvirke nøkkeltallene vesentlig. Behandlingen av den omvendte hovedkontorproblematikken har i størst grad påvirket nøkkeltallene for den marine næringen, ettersom flere marine bedrifter med juridisk adresse i Bergen har betydelig aktivitet utenfor regionen.

Det kvalitative arbeidet har identifisert 708 foretak som ikke ville vært inkludert dersom man baserte seg på rene næringskoder. Det er vår klare oppfatning at denne prosessen gir et bedre og mer presist bilde av næringsklyngene.

Fjerning av selskaper

I noen få tilfeller har ideas2evidence fjernet foretak som er inkludert på basis av næringskoder, men som helt klart ikke inngår i klyngen. Årsaken til at de er inkludert i utgangspunktet er todelt: 1) foretaket har klassifisert seg selv feil eller unøyaktig i forhold til hvilke næringsaktivitet de faktisk driver, 2) foretaket kan være registrert på flere næringskoder i databasen og velges ut på bakgrunn av en relevant "sekundærkode". Dette er gjort svært få ganger og kun i spesielt graverende tilfeller. Etter prinsippet om metodisk lik behandling, er foretak kun fjernet i presisjonstallene.

Bruksområder for nøkkeltallene

Med to sett nøkkeltall er det en utfordring å sikre korrekt bruk av tallene. Nøkkeltallene som kun er basert på næringskoder – sammenligningstall - gir en objektiv og lett etterprøvable fremstilling av næringen. Dersom BRB ønsker å se næringene i regionen i forhold til Norge eller andre regioner, er dette de korrekte tallene å regne andeler ut fra.

Nøkkeltallene med kvalitative justeringer – presisjonstall – er en presis beskrivelse av næringen etter et klyngeprinsipp. Dersom det er ønskelig å uttale seg om hvor stor en utvalgt næring er i regionen, er dette de korrekte tallene å vise til. Presisjonstallene kan i noen grad også sammenlignes med andre undersøkelser basert på tilsvarende metodikk.

Ettersom både næringskoder og enkeltforetak kan inngå i flere næringsklynger, er det ikke mulig å summere nøkkeltallene slik de foreligger i rapporten. Da vil flere foretak kunne bli talt to ganger.

Nyetableringer

Data for nyetablerte foretak er levert av Statistisk Sentralbyrå. Tallene viser nyetableringer innenfor de NACE-kodene som næringene består av.

SSB registrerer ikke nyetablering av foretak innenfor primærnæringene. Ettersom fiske og akvakultur, som er kjernebedriftene i den marine klyngen, regnes som primærnæring, har det gjort det nødvendig å benytte en egen fremgangsmåte for denne klyngen. Det påvirker også tallene for den totale næringen.

Som en alternativ fremgangsmåte, har vi benyttet oss av informasjon om selskapenes etableringsår fra Ravninfo. Databasen inneholder imidlertid bare informasjon for foretak som eksisterer i dag. Foretak som er blitt etablert i løpet av de siste årene, men som allerede er nedlagt, vil derfor ikke være med. Etableringstall basert på denne

estimeringsmetoden, vil derfor være for lave. For å kompensere for dette, har vi benyttet SSBs data over nyetablering i marin klynge utenom primærnæringen til å estimere generelle overlevelsesrater. Disse ratene har vi så anvendt på antallet fiske- og oppdrettsforetak som eksisterer i dag, for å estimere hvor mange nyetableringer det var i utgangspunktet.

Enkeltpersonforetak

Enkeltpersonforetak er ikke regnskapspliktige. Det medfører et problem og mulig feilkilde i forhold til den fremgangsmåten vi har valgt for å aggregere nøkkeltall. Det er imidlertid først og fremst for kultur og media og reiseliv og opplevelse dette utgjør en utfordring.

Logisk sett burde ett enkeltpersonforetak utgjøre en arbeidsplass, slik at antall ansatte stod i et 1:1 forhold til antall foretak. Andre undersøkelser (ideas2evidence, 2007,2009), spesielt innenfor kultur og media hvor problemet er størst, har vist at enkeltpersonforetak ofte er sideprosjekt eller foretak med svært liten aktivitet. Mange innehavere av slike foretak er også ansatt i andre foretak innenfor samme næring. Et 1:1 forhold vil derfor overestimere antall ansatte i forhold til det reelle antallet. I samråd med oppdragsgiver har vi derfor valgt å ikke foreta estimeringer for enkeltpersonforetak. Dette medfører en viss underestimering av nøkkeltallene, spesielt når det gjelder antall ansatte. I gjennomgangen av næringsklyngen for kultur og media oppgir vi hvor mange AS og enkeltpersonforetak som inngår i klyngen.

Ettersom økonomiske tall heller ikke er tilgjengelig, vil også disse være noe underestimert. Basert på kunnskap om struktur og økonomisk aktivitet for enkeltpersonforetak, er vi sikre på at dette ikke utgjør en spesielt stor reduksjon i de endelige nøkkeltallene.

Appendiks

Findeling av næringer

Energi

1. Utvinning og foredling av olje og gass
2. Produksjon og distribusjon av elektrisk energi
3. Tjenesteleverandører inkl. supplybåter
4. Utstysprodusenter inkl. borerigger og plattformer

Maritim

1. Rederi
2. Verft
3. Tjenesteleverandører
4. Utstysprodusenter

Marin

1. Fiske
2. Oppdrett
3. Foredling
4. Salg
5. Tjenesteleverandører
6. Utstysprodusenter

Kultur og media

1. Annonse,- reklame og marked
2. Arkitektvirksomhet
3. Design
4. Film, video og foto
5. Tv og radio
6. Kulturarv
7. Kunsthåndverk
8. Kunstnerisk virksomhet
9. Musikk
10. Trykte medier
11. Data- og medieteknologi
12. Annet

Reiseliv og opplevelse

1. Transport
2. Opplevelse
3. Reisearrangør/turistservice
4. Mat og drikke
5. Overnatting

Energi

Gr.	Kode	Beskrivelse
1	06.100	Utvinning av råolje
1	06.200	Utvinning av naturgass
1	09.101	Boretjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass
1	09.109	Andre tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass
1	19.200	Produksjon av raffinerte petroleumsprodukter
4	25.6	Overflatebehandling og bearbeiding av metaller
4	26.510	Produksjon av måle-, kontroll- og navigasjonsinstrumenter
4	27.900	Produksjon av annet elektrisk utstyr
4	28.130	Produksjon av pumper og kompressorer ellers
4	28.140	Produksjon av kraner og ventiler ellers
4	30.113	Bygging av oljeplattformer og moduler
4	30.115	Innrednings- og installasjonsarbeid utført på skip over 100 br.tonn
4	30.116	Innrednings- og installasjonsarbeid utført på borerigger og moduler
4	33.120	Reparasjon av maskiner
4	33.150	Reparasjon og vedlikehold av skip og båter
4	33.200	Installasjon av industrimaskiner og - utstyr
2	35.111	Produksjon av elektrisitet fra vannkraft
2	35.112	Produksjon av elektrisitet fra vindkraft
2	35.113	Produksjon av elektrisitet fra biobrensel, avfallsforbrenning og deponigass
2	35.114	Produksjon av elektrisitet fra naturgass
2	35.119	Produksjon av elektrisitet ellers
2	35.120	Overføring av elektrisitet
2	35.130	Distribusjon av elektrisitet
2	35.140	Handel med elektrisitet
1	35.210	Produksjon av gass
2	35.220	Distribusjon av gass gjennom ledningsnett
2	35.230	Handel med gass gjennom ledningsnett
2	35.300	Damp- og varmtvannsforsyning
4	46.630	Engroshandel med maskiner og utstyr til bergverksdrift, olje- og gassutvinning og bygge- og
4	46.691	Engroshandel med maskiner og utstyr til kraftproduksjon og installasjon
4	46.693	Engroshandel med maskiner og utstyr til industri ellers
2	46.710	Engroshandel med drivstoff og brensel
2	47.300	Detaljhandel med drivstoff til motorvogner
3	50.204	Forsyning og andre sjøtransporttjenester for offshore
3	52.215	Tjenester tilknyttet drift av rørledninger
3	52.223	Forsyningsbaser
3	71.122	Geologiske undersøkelser

Maritim

Gr.	Kode	Beskrivelse
4	26.510	Produksjon av måle-, kontroll- og navigasjonsinstrumenter
4	28.11	Produksjoner av motorer og turbiner, unntatt motorer til luftfartøyer og motorvogner
4	28.12	Produksjon av komponenter til hydraulisk og pneumatisk utstyr
4	28.13	Produksjon av pumper og kompressorer ellers
4	28.14	Produksjon av kraner og ventiler ellers
4	28.15	Produksjon av lagre, gir, tannhjulsutvekslinger etc
4	28.221	Produksjon av løfte- og håndteringsutstyr til skip og båter
2	30.111	Bygging av skip og skrog over 100 br.tonn
2	30.112	Bygging av skip under 100 br. Tonn
2	30.113	Bygging av oljeplattformer og moduler
2	30.114	Produksjon av alt flytende materiell
2	30.115	Innrednings- og installasjonsarbeid utført på skip over 100 br.tonn
2	30.116	Innrednings- og installasjonsarbeid utført på borerigger og moduler
2	30.12	Bygging av fritidsbåter
2	33.15	Reparasjon og vedlikehold av skip og båter
4	46.692	Engroshandel med skipsutstyr og fiskeredskap
1	50.101	Utenriks sjøfart med passasjerer
1	50.102	Innenlandske kyststruter med passasjerer
1	50.109	Kysttrafikk ellers med passasjerer
1	50.201	Utenriks sjøfart med gods
1	50.202	Innenriks sjøfart med gods
1	50.203	Slepebåter
1	50.204	Forsyning og andre sjøtransporttjenester for offshore
1	50.3	Passasjertransport på elver og innsjøer
1	50.4	Godstransport på elver og innsjøer
3	52.221	Drift av havne- og kaianlegg
3	52.223	Forsyningsbaser
3	52.229	Tjenester tilknyttet sjøtransport ellers
3	52.292	Skipsmegling
3	77.34	Utleie og leasing av sjøtransportmateriell

Marin

Gr.	Kode	Beskrivelse
1	03.111	Hav- og kystfiske
1	03.112	Hvalfangst
1	03.120	Ferskvannsfiske
2	03.211	Produksjon av matfisk, bløtdyr, krepsdyr og pigghuder i hav- og kystbasert akvakultur
2	03.212	Produksjon av yngel og settefisk i hav- og kystbasert akvakultur
2	03.213	Tjenester tilknyttet hav- og kystbasert akvakultur
2	03.221	Produksjon av matfisk, bløtdyr og krepsdyr i ferskvannsbasert akvakultur
2	03.222	Produksjon av yngel og settefisk i ferskvannsbasert akvakultur
2	03.223	Tjenester tilknyttet ferskvannsbasert akvakultur
3	10.201	Produksjon av saltfisk, tørrfisk og klippfisk
3	10.202	Frysing av fisk, fiskefileter, skalldyr og bløtdyr
3	10.203	Produksjon av fiskehermetikk
3	10.209	Bearbeiding og konservering av fisk og fiskevarer ellers
3	10.411	Produksjon av rå fiskeoljer og fett
6	28.930	Produksjon av maskiner og utstyr til nærings- og nytelsesindustri
4	46.381	Engroshandel med fisk, skalldyr og bløtdyr
6	46.692	Engroshandel med skipsutstyr og fiskeredskap
4	47.23	Butikkhandel med fisk, skalldyr og bløtdyr

Kultur og media

Gr.	Kode	Beskrivelse
10	18.11	Trykking av aviser
10	18.12	Trykking ellers
10	18.13	Ferdiggjøring før trykking og publisering
10	18.14	Bokbinding og tilknyttede tjenester
9	18.2	Reproduksjon av innspilte opptak
9	26.8	Produksjon av magnetiske og optiske media
7	32.12	Produksjon av gull- og sølvvarer og lignende artikler
7	32.13	Produksjon av bijouteri og lignende artikler
9	32.2	Produksjon av musikkinstrumenter
9	46.433	Engroshandel med plater, musikk- og videokassetter og CD- og DVD-plater
5	47.43	Butikkhandel med audio- og videoutstyr
9	47.594	Butikkhandel med musikkinstrumenter og noter
10	47.61	Butikkhandel med bøker
10	47.62	Butikkhandel med aviser og papirvarer
9	47.63	Butikkhandel med innspillinger av musikk og video
7	47.772	Butikkhandel med reiseeffekter av lær og lærimitasjoner og varer av lær
5	47.914	Postordre-/Internetthandel med elektriske husholdningsapparater m.m.
10	47.915	Postordre-/Internetthandel med bøker, papir, aviser og blader
10	58.11	Utgivelser av bøker
10	58.12	Utgivelse av kataloger og adresselister
10	58.13	Utgivelse av aviser
10	58.14	Utgivelse av blader og tidsskrifter
10	58.19	Forlagsvirksomhet ellers
11	58.21	Utgivelse av programvare for dataspill
4	59.11	Produksjon av film, video og fjernsynsprogrammer
4	59.12	Etterarbeid knyttet til produksjon av film, video og fjernsyn
4	59.13	Distribusjon av film, video og fjernsynsprogrammer
4	59.14	Filmframvisning
9	59.2	Produksjon og utgivelse av musikk- og lydopptak
5	60.1	Radiokringkasting
5	60.2	Fjernsynskringkasting
10	63.91	Nyhetsbyråer
2	71.112	Arkitekttjenester vedrørende byggverk
1	73.11	Reklamebyråer
1	73.12	Medieformidlingstjenester
3	74.101	Industridesign, produktdesign og annen teknisk designvirksomhet
3	74.102	Grafisk og visuell kommunikasjonsdesign
3	74.103	Interiørarkitekt-, interiørdesign- og interiørkonsulentvirksomhet
4	74.2	Fotografvirksomhet
9	74.903	Impresariovirksomhet
12	79.903	Opplevelses,- arrangements- og aktivitetsarrangørvirksomhet
12	85.522	Undervisning i kunsthøgskole
12	85.529	Annen undervisning innen kultur
9	90.011	Utøvende kunstnere og underholdningsvirksomhet innen musikk
8	90.012	Utøvende kunstnere og underholdningsvirksomhet innen scenekunst
8	90.019	Utøvende kunstnere og underholdningsvirksomhet ikke nevnt annet sted
12	90.02	Tjenester tilknyttet underholdningsvirksomhet
8	90.031	Selvstendig kunstnerisk virksomhet innen visuell kunst
8	90.032	Selvstendig kunstnerisk virksomhet innen musikk
8	90.033	Selvstendig kunstnerisk virksomhet innen scenekunst
8	90.034	Selvstendig kunstnerisk virksomhet innen litteratur
8	90.039	Selvstendig kunstnerisk virksomhet ikke nevnt annet sted
8	90.04	Drift av lokaler tilknyttet kunstnerisk virksomhet
6	91.021	Drift av kunst- og kunstindustrimuseer
6	91.022	Drift av kulturhistoriske museer

6	91.023	Drift av naturhistoriske museer
6	91.029	Drift av museer ikke nevnt annet sted
6	91.03	Drift av historiske steder og bygninger og lignende severdigheter
6	91.04	Drift av botaniske og zoologiske hager og naturreservater
6	93.292	Fritidsestabilisment

Reiseliv og opplevelse

Gr.	Kode	Beskrivelse
1	49.1	Passasjertransport med jernbane
1	49.311	Rutebiltransport i by- og forstadsområde
1	49.312	Transport med sporveis- og forstadsbane
1	49.32	Drosjebiltransport
1	49.391	Rutebiltransport i by- og forstadsområde
1	49.392	Turbiltransport
2	49.393	Transport med taubaner, kabelbaner og skiheiser
1	50.101	Utenriks sjøfart med passasjerer
1	50.102	Innenlandske kystruter med passasjerer
1	50.109	Kysttrafikk ellers med passasjerer
1	50.3	Passasjertransport på elver og innsjøer
1	51.1	Lufttransport med passasjerer
1	52.214	Drift av taxisentraler og annen formidlig av persontransport
5	55.101	Drift av hoteller, pensjonater og moteller med restaurant
5	55.201	Drift av vandrerhjem
5	55.202	Drift av ferieleiligheter
5	55.301	Drift av campingplasser
5	55.302	Drift av turisthytter
5	55.9	Annen overnatting
4	56.101	Drift av restauranter og kafeer
4	56.102	Drift av gatekjøkken
4	56.21	Cateringvirksomhet
4	56.301	Drift av puber
4	56.309	Drift av barer ellers
1	77.11	Utleie og leasing av biler og andre lette motorvogner
3	79.11	Reisebyråvirksomhet
3	79.12	Reisearrangørvirksomhet
3	79.901	Turistkontorvirksomhet
3	79.902	Guider og reiseledere
2	79.903	Opplevelses-, arrangements- og aktivitetsarrangørvirksomhet
3	79.909	Turistrelaterte tjenester ikke nevnt annet sted
2	91.011	Drift av folkebiblioteker
2	91.012	Drift av fag- og forskningsbiblioteker
2	91.021	Drift av kunst- og kunstindustrimuseer
2	91.022	Drift av kulturhistoriske museer
2	91.023	Drift av naturhistoriske museer
2	91.029	Drift av museer ikke nevnt annet sted
2	91.03	Drift av historiske steder og bygninger og lignende severdigheter
2	91.04	Drift av botaniske og zoologiske hager og naturreservater
2	93.11	Drift av idrettsanlegg
2	93.21	Drift av fornøyles- og temparker
2	93.291	Opplevelsesaktiviteter
2	93.292	Fritidsestabilisment
2	93.299	Fritidsvirksomhet ellers

Kilder

Bøker og rapporter

Aslensen, Heidi Wiig og Trude Olafsen (2003) *Verdiskapningspotensialet knyttet til leveranser av kunnskapsintensive tjenester til marin sektor*, Step – Senter for Innovasjonsforskning (Nå NIFU-STEP)

Auno, Anne Mari og Knut Ø. Sørensen (2009) *Norsk reiselivs økonomiske rolle – en analyse basert på satellitregnskapet for turisme*, SSB-rapport 2009/32

Brændvang, Ann-Kristin og Knut Ø. Sørensen

Grünfeld, Leo A. (2007) *Norske handelsinteresser overfor landene Kina, Japan, India og Russland*, Menon-publikasjon nr. 1/2007

Jakobsen, Erik (2007) *Maritim verdiskapningsbok*, Maritimt Forum, Oslo

Jakobsen, Erik (2008) *Næringsklynger – hvordan kan de beskrives og vurderes?* Menon-publikasjon nr 1

Haraldsen, Tone, Simen Kristian Flygind, Kjell Overvåg og Dominic Power (2004) *Kartlegging av kulturnæringene I Norge – Økonomisk betydning, vekst- og utviklingspotensial*, ØF-Rapport nr: 10/2004

Haraldsen, Tone, Svein Erik Hagen og Per Kristian Alnes (2008) *Kulturnæringene i Norge – Muligheter og utfordringer – en oppdatering av kartleggingen fra 2004*, ØF-Rapport nr:12/2008

Hirth, Martin Larsen (2009) *Avgrensning og definisjon av maritim næring*, ideas2evidence notat nr.1

Lloyds's Register Fairplay (2010), *World Shipping Encyclopedia*, Lloyds, Elektronisk database

Løyland, Knut, Joar Sannes og Knut Vareide (2007) *Kultur og næring i Grenland*, Telemarksforskning – Bø, arbeidsrapport 11/2007

Porter, M.E. (1998) *Clusters and the new economics of competition*, *Harvard Business Report*, 76 (6) s.77-90

Reve, Torger og Erik W. Jakobsen (2001) *Et verdiskapende Norge*, Universitetsforlaget, Oslo

Ryssevik, Jostein og Jan Erik Grindheim (2007) *Lidenskap og Levevei – en studie av utvalgte kulturnæringer i Hordaland*, ideas2evidence rapport nr.5

Ryssevik, Jostein (2009) *Innholdsrevet teknologiutvikling og teknologidrevet innholdsutvikling – En kartlegging av utvalgte bedrifter og FoU-miljøer i Bergensområdet*, Ideas2evidence rapport nr.1

Vareide, Knut (2009) *Reiselivet i Lofoten – Statistikk over utvikling av antall arbeidsplasser*, TF-notat nr. 33 - 2009

Internettkilder:

Bergen Mediaby, <http://www.bergenmediaby.no>

Bergen Reiselivslag, <http://www.visitbergen.com>

Fiskeriforum Vest, <http://www.fiskeriforum.no>

FN (2010) *SITC – United Nations Statistics Division*, <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/reqcst.asp?Cl=14> [28.05.2010]

HOG Energi, <http://www.holga.no>

Maritimt Forum, <http://www.maritimebergen.no>

Nortrade, <http://www.nortrade.com>

Piscus, <http://www.piscus.no>

Proff Bedriftsdatabase, <http://www.proff.no>

Travelindex, <http://www.travelindex.no>

SSB.no (1997) *Ukens statistikk – Utenrikshandel*, http://www.ssb.no/ukens_statistikk/utg/9713-14/8.html, [28.05.2010]

SSB.no (2008) *Eksport etter produksjonsfylke og varesektor etter SITC*, <http://www.ssb.no/muh/mu2008/tab20.html>, [28.05.2010]

SSB.no (2009) *Utenrikshandel*, <http://www.ssb.no/muh>, [28.05.2010]

SSB.no (2010) *Nace-koder*, <http://www.ssb.no/nace>, [28.05.2010]

SSB.no (2010) *Begreper i nasjonalregnskapet*, <http://www.ssb.no/emner/09/01/begreper/>, [11.06.2010]

U.S. Energy Information Administration (2011), <http://www.eia.doe.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=WEPCNOEKO&f=W> [25.03.2011]

Personlige kilder:

Hogne Haugsdal, Maritimt Forum Bergensregionen

Tanja Hoel, Fiskeriforum Vest

Nelson Rojas, HOG Energi

Ole Warberg, Bergen Reiselivslag

Trond Olsen, NCE Subsea

Datakjøp:

Bedrifts og foretaksdata fra Ravninfo, <http://www.ravninfo.no>

Eksport- og nyetableringsdata fra Statistisk Sentralbyrå, <http://www.ssb.no>